

AHVÂL-İ KİYÂMET'TE DUDAK UYUMU

Osman YILDIZ*

ÖZET

Dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumu, Türkçenin her devrinde her sahada kelime bünyesine kuvvetle hâkim olan bir uyum değildir. Eski Türkçede bazı tereddütlerle birlikte genel olarak mevcut bulunan dudak uyumu sistemi, Eski Anadolu Türkçesinde esaslı sarsıntılara uğramış; hatta bütünüyle yok olmuştur. Batı Türkçesinde dudak uyumu süreci Klasik Osmanlı Türkçesi döneminin ilk zamanlarında başlamış ve ancak Orta Osmanlı Türkçesi döneminin sonlarında (18. yüzyılda) tamamlanmıştır.

Ahvâl-i Kıyâmet'teki dudak uyumu, büyük ölçüde, Eski Anadolu Türkçesinde bulduğumuz uyumun bir devamı gibidir. Fakat, asıl şekilleriyle nöbetleşe kullanılan birçok yeni şekilli kelime tabanı ve ek, metnimizin dudak uyumu sürecinde bir hayli yol katettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahvâl-i Kıyâmet, dudak uyumu, kelime tabanları, ekler, Orta Osmanlı Türkçesi.

LABIAL HARMONY IN AHVÂL-İ KİYÂMET

ABSTRACT

Labial harmony (Plainness and roundness) is not a harmony that, in every period of Turkish, dominates every field within the scope of vocabulary. Labial harmony system existed in general with some hesitations in Old Turkish Language, was damaged dramatically in Old Anatolian Turkish; and moreover it was lost completely. Process of labial harmony in West Turkish began in the earlier stages of Classic Ottoman Turkish,

* Prof. Dr., SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
oyildiz@fef.sdu.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

and completed only in the late Middle Ottoman Turkish period (18th century).

Labial harmony in Ahvâl-i Kiyâmet, to a great extent, is just like a continued existence of the harmony seen in Old Anatolian Turkish. However, many new shaped word bases and affixes used in turns with their original shapes show that our text has gained ground in the process of labial harmony.

Key Words: Ahvâl-i Kiyâmet, labial harmony, word bases, affixes, Middle Ottoman Turkish .

GİRİŞ

Ahvâl-i Kiyâmet, kıyâmet alametlerini konu alan 62 yapraklık mensur bir dinî edebiyat ürünüdür. Üzerinde çalıştığımız nüshası, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hafid Efendi bölümü 139 numarada kayıtlıdır. Metnin müellifi, müstensihî; telif ve istinsah tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. İçerisindeki minyatürler sebebiyle hakkında bilgi edindiğimiz sanat tarihiyle ilgili kaynaklarda, eserin 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında yazılmış olabileceği belirtilmektedir. Telif dönemi için çıkartılan bu tahmini sonucu metnin dil özellikleri de desteklemektedir. Gayet sade bir dil yapısına sahip olan Ahvâl-i Kiyâmet, harekeli güzel bir nesih hattıyla kaleme alınmıştır¹.

Eserdeki en belirgin dil özelliklerinden birisi, dudak uyumu sürecinin başlamış olması; bu doğrultuda bazı kelime tabanları ve eklerin uyum yolunda gösterdiği ilerlemelerdir.

Türkiye Türkçesinin fonolojik gelişmesinde en önemli devreyi Batı Türkçesinin tarihî devirlerinden biri olan Klasik Osmanlı Türkçesi (Orta Osmanlıca)² oluşturur. Fonolojik gelişmeyle

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Osman Yıldız, *Orta Osmanlıca Dönemine Ait Bir Dil Yedigârı: Ahvâl-i Kiyâmet, Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler*, Şûle Yay., İstanbul 2002, s. 1-19.

² Klasik Osmanlı Türkçesi, 16. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyılın ortalarına kadar devam eden devredir (Özkan 1995: 37). Bernt Brendemoen, Eski Anadolu Türkçesi ile Yeni Osmanlıca veya bugünkü Türkiye Türkçesi arasındaki devre Orta Osmanlıca devri, demektir. Bk. Brendemoen, "Labiyal Ünlü Uyumunun Gelişmesi Üzerine Notlar", *TM*, XIX, 1977-1979 (1980), s. 227. Hayati Develi ise, bu devreyi şöyle tanımlamaktadır: "Orta Osmanlıca, bilhassa 17. yüzyılı içine alan ve 18. yüzyılın sonlarında bittiği kabul edilen devredir". Bk. Hayati Develi, *Evlîya Çelebi*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kastedilen, bilhassa dudak uyumunun gelişme sürecidir. Klasik Osmanlı Türkçesi, dudak uyumunun bulunmadığı Eski Anadolu Türkçesi ile bu sürecin tamamlandığı 18. yüzyıl arasında bir geçiş devresi niteliği taşımaktadır (Develi 1995: 1).

Bilindiği üzere, Türk dilinde iki türlü ünlü uyumu (vowel harmony) vardır: damak uyumu (palatal harmony) ve dudak uyumu (labial harmony). Türk dilinde kelimenin ünlüleri arasında kalınlık-incecik benzeşmesi dolayısıyla damak uyumu kökten, veya çok eski olmalıdır. Bu, dilin tarihten önceki gelişme çağlarında meydana gelmiştir (Banguoğlu 1986: 88). Fakat buna karşılık dudak benzeşmesi, dolayısıyla dudak uyumu kanunu, tarihî zamanlarda oluşmuştur. Eski Türkçede bazı tereddütlerle birlikte genel olarak mevcut bulunan dudak uyumu sistemi (Gabain 1988: 36), Eski Anadolu Türkçesinde esaslı sarsıntılara uğramış; hatta bütünüyle yok olmuştur. Dolayısıyla, bu sahada gördüğümüz dudak uyumu sistemi, Eski Türkçedeki sistemin bir devamı değil; tam tersine onun bozulmuş bir biçimidir.

Eski Anadolu Türkçesinde Eski Türkçedeki uyumsuz kök ve gövdelerin bu durumu muhafaza edildiği gibi bir yandan geniş ölçüde yuvarlaklaşma, bir yandan düzleşme ile Eski Türkçede uyuma bağlı eklerin büyük bir kısmı da uyumsuz ekler arasına sokulmuş, böylece Türkçenin hiçbir devrinde görülmeyen büyük bir uyumsuzluk çağı yaşanmıştır. Bu uyumsuzluk çağındaki uyum ayrılıklarının bazılarına, uyumsuzluk temayülü kök ve eklerin en küçük bir fonetik hadiseden bile müteessir olacağı bir seviyeye vardığı için, bir takım başka ve önemli önemsiz ses hadiseleri sebep olmuş; fakat bazıları da hiçbir sebep olmadan ortaya çıkmıştır (Ergin 1991: 391-392).

Eserden esere birtakım farklılıklar görülmekle birlikte, Eski Anadolu Türkçesinde dudak uyumu ihlallerine sebebiyet veren etkenleri (bk. Mansuroğlu 1998: 251-252; Timurtaş 1994: 27-40; Korkmaz 1973: 107-117; Özkan 1995: 94-98; Gülsevin-Boz 2004: 94-96) şu altı başlıkta toplayabiliriz :

1. Eski Türkçede veya daha sonraki devirlerde kullanılan bazı dudak uyumuna girmeyen kelimelerin Eski Anadolu Türkçesinde de bu uyumsuzluklarını muhafaza etmeleri: *altun* 'altın', *eyü* << *edgü* 'iyi', *incü* << *yinçü* 'inci', *ağu* 'ağı, zehir', *bellü* << *belgülig* 'belli' vb.

2. Eski Türkçede çok heceli kelimelerin sonundaki *G* (g, ğ)'lerin Eski Anadolu Türkçesinde düşmesi ve bu düşmenin izi olarak

Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar, TDK Yay., Ankara 1995, s. 3.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kendisinden önceki düz ünlüleri yuvarlaklaştırması³ (Arat 1951: 67-68): *ayru* << *adırg* ‘ayrı’, *aru* << *arıg* ‘arı, temiz’, *bilü* << *bilig* ‘bilgi’, *şaçu* << *saçığ* ‘dügünlerde, şenliklerde saçılan para’ vb.

Bu arada Eski Anadolu Türkçesinde *G* # ünsüzleri düşmesine rağmen, önündeki düz ünlünün yuvarlaklaşmadığı dolayısıyla dudak uyumu ihlalinin yaşanmadığı kelimeler de vardır: *acı* << *açığ* ‘acı’, *çeri* << *çerig* ‘asker’, *diri* << *tirig* ‘canlı, diri’ vb.

3. Bir kısım kelimelerin ‘b, f, m, p, v’ dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşması: *buñar* < *buñar* ‘pınar’, *çümen* << *çümgen* ‘çimen’ *demür* << *temir* ‘demir’, *kirpük* << *kirpik*, *yavuz* << *yabız* ‘kötü, fena’, *semüz* << *semiz* vb.

4. Ünlüsü sürekli dar-yuvarlak olan ekler. Bunlardan bir kısmı, eklerin ilk şekillerini devam ettirmelerinden ileri gelen yuvarlaklıklar, bir kısmı ise, *G* ünsüzlerinin düşmesi, dudak ünsüzlerinin etkisi ve *örnekseme* (analoji) yoluyla eklerin bünyelerinde sonradan meydana gelen yuvarlaklıklardır: *-dUK* partisip eki, *-dUr-* faktitif eki, *-sUn/ -sUnAr* emir eki; *+IU* << *+II₄G* isimden isim yapma eki, *-U* << *-I₄G* fiilden isim yapma eki; *+(U)m/ +(U)mUz* << *+(I₄)m/ +(I₄)mI_{4z}* teklik ve çokluk 1. şahıs iyelik ekleri, *+Uz* << *biz* çokluk 1. şahıs eki, *-(y)AlUm* << *-(A)llm* çokluk 1. şahıs istek eki; *+(U)η/ +(U)ηUz* << *+(I₄)η/ +(I₄)ηI_{4z}* teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik ekleri, *+sUz* << *+sI_{4z}* isimden isim yapma eki, *-dUη/ -dUηUz* << *-DI₄η/ -DI₄ηI_{4z}* görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 2. şahıs eki vb.

5. Aslında yuvarlak ünlü taşıyan bazı kelimelerdeki düzleşme eğilimi: *gümiş* << *kümiş*, *içün* < *üçün*, *yılduz* << *yultuz*, *toğrı* ~ *doğrı* << *toğru*, *köpri* << *köprüg* vb.

6. Ünlüsü sürekli düz-dar olan ekler. Bunlardan bir kısmı, eklerin ilk şekillerini devam ettirmelerinden, bir kısmı ise herhangi bir sebeple sonradan meydana gelen düzlüklerdir: *+(s)I(n)+* 3. teklik şahıs iyelik eki, *-dI/ -dIIAr* görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 3.

³ Bize göre, bu hadisede bir *G* # > *v* # değişiminin Kıpçak Türkçesinden (Bk. Karamanlioğlu 1994: 19) çok önceleri Eski Anadolu Türkçesinde yaşanmış olması gerekir. Bilindiği üzere, *yuvarlaklaşma* (labialisation) hadisesi, ünlü veya ünsüz dudak fonemlerinin komşuluklarındaki dar-düz ünlülere kendi niteliklerini geçirmeleri veya kendilerine benzetmeleri sonucunda ortaya çıkar. Örneğin, *kabık* > *kabuk*, *çubık* > *çubuk*, *bıçık* > *buçuk*, *bedük* >> *büyük* vb. Dolayısıyla, fonetik açıdan damak ünsüzleri olan ‘g’ ve ‘ğ’nın düşerken kendinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırması için bir sebep yoktur. Ancak, böyle bir yuvarlaklaşma kanaatimizce *-I₂G* # > *-I₂v* # > *-Uv* # > *-Uø* # gibi bir gelişimin sonucunda dudak ünsüzü ‘v’nin etkisiyle ortaya çıkmış olmalıdır. Bu durumun Eski Anadolu Türkçesi metinlerine yansımalarını hadisenin Oğuzların kendi yazı dillerinden önceki tarihlerde tamamlanmasıyla açıklayabiliriz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

şahıs eki, +*CI* <+ç*I* isimden isim yapma eki; +*ml* < *mu* soru eki, +*IIK* << +*II₄K* isimden isim yapma eki, -*Il-* < -*I₄l-*, -*In-* < -*I₄n-*, -*Iş-* < -*I₄ş-* çatı ekleri vb.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan bazı eserlerde yer yer dudak uyumuna bağlı örnekler görülse⁴ de Batı Türkçesinde dudak uyumu süreci ancak Klasik Osmanlı Türkçesi döneminin ilk zamanlarında başlamış ve Orta Osmanlı Türkçesi döneminin sonlarında (18. yüzyılın sonlarında) tamamlanmıştır (Develi 1995: 57).

Dudak uyumu, Türk dilinin hemen her devrinde ve her sahasında kelime bünyesine kuvvetle hâkim olan bir uyum değildir. Bu uyum ancak Türkiye Türkçesinde kuvvetli bir şekilde kendisini hissettirmektedir (Ergin 2004: 72). Dudak uyumunda zamanla ortaya çıkan bu gelişmenin Anadolu'da nasıl bir seyir izlediğini anlamamız için normal Arap harfli metinlerden edinebildiğimiz bilgi yeterli değildir. Her ne kadar harekeli Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ünlülerin niteliği bir dereceye kadar görülebiliyorsa da, sahaya ait metinlerin çoğunun, edebî metinler olması sebebiyle imlada olduğu gibi hareke konusunda da birtakım tereddütler hâsıl olmaktadır. Bu metinlerdeki hareketlerin gerçek telaffuzu mu yoksa geleneksel bir yazılışı mı yansıttıkları tam olarak bilinmemektedir (Bk. Brendemoen 1980: 226-227).

⁴ Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde dudak uyumuna giren veya girmeye başlayan bazı örnekler: (*unut-* >) *unut-* I 27, 55 ~ *unut-* XIV 1-13, XV 1-5, *dëdig+im* II 131: Pet., M 2137, *yalvar-ıp* II 10: V, *karar+luğ* II 69, 88 ~ *karar+luğ* I 70, II 87 (SV s. 83); *kul+luğ* 36a-7, *ulu+luğ* 37b-8, *tanuğ+luğ* 69b-11 (MZB s. 115); *uyan-ıb*, *gir-ıbdür*, *çih-ıb*, *çih-ıban*, *tal-ıban*, *al-ıban*, *tolaşma-yıban* (KBD s. 298); *doğru+luğ*, *yoğ+--luğ*, *yoldaş+ım*, *et-dik*, *gir-ıp*, *gel-ıp*, *düked-ıp*, *'acabla-yıban* (EO s. 252); *berü* 4a.83 ~ *beri* 10b.271, (*bulut* >) *bulut* 9b.243, *kıymet+siz* 8b.215, *şübhe+siz* 29.845, (*şatıg* >) *şatı* 8b.224 ~ *şatı* 15a.411, (*udı-* >) *uyu-* 13b.364, (*yor-ı->>*) *yüri-* 3b.64 ~ *yürü-* 36b.1054; *düz-ül-üp* 27b.787, *gör-in-ür* 50a.1460 ~ *gör-ün-en* 19a.536, *gör-iş* 9b.248 ~ *gör-üş-e* 49a.1430 (YZ.); *yoğarıya* CH 54/72, *ad+ım* AİÜ 1b/11a ~ *ad+ım* ADH 48a/16; *alın-ıp olduğ* ADH 233a/9, *esirge-yip* ADH 227a/10 (AD s. 207, 208, 215); (*edgü* >>) *eyü* 862 ~ *eyi* 2213, *aç-ıık* 2585 ~ *aç-ık* 745, (*yazuk* >) *yaz-ık*+ 4848 (MF s. 137, 284); *al-ıp* 39b-11 ~ *al-ıp* 31b-3, *atlan-ıban* 51b-4 (GT s. 98); (*kentü* >) *kendü* 237 ~ *kendi* 1631, (*tilbe* >>) *delü* 672 ~ *deli* 1173, *in-dir-ir* 1896, *var+dur* 351 ~ *var+dır* 670 (KY s. 46, 47, 371, 420); *anıı* 2a/5 ~ *anıı* 65b/13, *boz-ıl-ur* 19b/9 ~ *boz-ıl-madı* 38a/9, *bul-in-an* 134b/15 ~ *bul-un-dukdan* 126b/4 (KG s. 143, 424, 152, 153) vb.

Yine bu sahada, bazı eserlerde uyumlu örneklerin yanı sıra dudak uyumuna geçiş sürecine aykırı örnekler de görülür: *munşarif ol-ıp* 37a-564, *düş-ıpdür* 24a-339, *vâki*^c *ol-ıpdur* 23a-315 (MN s. 18); *ol-ıb*, *kur-ıb*, *ol-ıban*, *düş-ıben* (KBD s. 298); *oğl+ım+ı*, *şuç+ım+ı*, *rûh+ıı+ı*, *görk+lı*, *ıuz+lı*, *iriş-d+ııüz*, *ıur-ııuz* (DN s. 299-302); *gıt-d+ü* (TİKT s. 88) vb.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Klasik Osmanlı Türkçesi devri, dudak uyumunu takip etme noktasında kendisinden önceki Eski Anadolu Türkçesi devrinden de karanlıktır. Bu devirde harekeli metinler, zaten çok az bir sayıda kalmıştır. Ayrıca imla artık kalıplaşmış ve gerçek telaffuzu aksettirmekten uzaktır. Buna karşılık, özellikle 17. yüzyılda birçok transkripsiyon metinleri; yani yabancı harflerle yazılmış Türkçe metinler, ortaya çıkmış ve bu eserler yardımıyla mesele aydınlığa kavuşabilmiştir. Viguier'in 1790'da İstanbul'da yayınlanan *Elemens de la Langue Turque* isimli grameriyle Carbognano'nun 1794'de Roma'da yayınlanan *Primi Principi della Grammatica Turca* grameri, 18. yüzyılın sonlarında Türkiye Türkçesinde dudak uyumunun artık tamamlandığını belgelemektedir. Ancak bu uyumun gelişme sürecinin niteliği, Eski Anadolu Türkçesi devresi ile Viguier ve Carbognano gramerlerinin yayınlanmaları arasında geçen uzun sürede morfolojik seviyede görülen tutarsızlıkların izahı, bir problem sahası olarak önümüzde durmaktadır (Bk. Develi 1995: 60).

Metinlerdeki farklı kullanımlar, standart bir yazı dilinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Dönemin genel temayülüne aykırı veya istisnai olarak nitelendirilen örnekleri fonetik gelişme sürecinde bir geçiş merhalesi ya da diyalektal özellik taşıyan çeşitli söyleyiş biçimlerinin temsilcileri olarak değerlendirmek daha doğru olur. Standartlaşma olmayan her dil alanında çeşitliliğin görülmesi doğaldır (Bk.Duman 2000: 60).

Bu yazımızda Batı Oğuz Türkçesinin en az araştırılmış devrelerinden biri olan Klasik Osmanlı Türkçesinde kaleme alınmış Ahvâl-i Kıyâmet'teki dudak uyumunu inceleyeceğiz. Amacımız, eserin yazıldığı devrede dudak uyumu sürecinin gelişimini görmek ve bu konudaki araştırmalara bir nebze katkıda bulunmaktır. Şüphesiz bu çalışmayla Klasik Osmanlı Türkçesinin tam bir dudak uyumu sistemini ortaya çıkardığımız söylenemez. Zira her eserin dili, yazıldığı devrin özelliğini bir bütün hâlinde ortaya çıkarmayıp Türkçenin belli bir kesitine müellif veya müstensihin kullanımıyla tanıklık etmektedir.

Çalışmamızda kelime tabanları ve ekler, istatistikî bilgiler ışığında ele alınmıştır. Dudak uyumunun tarihî süreç içerisinde yol aldığı mesafenin tespit edilebilmesi ve konunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla incelenen her bir öge, ilk şekilleriyle (Eski Türkçe devresi ve Eski Anadolu Türkçesindeki mukabilleriyle) karşılaştırılmıştır. Yine aynı amaç doğrultusunda Klasik Osmanlı Türkçesi devrine ait bazı eserlerden de istifade edilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Dudak uyumunu kelime tabanlarında ve eklerde olmak üzere iki bölümde ele alabiliriz.

1. Kelimelerde Dudak Uyumu

Kelime kök ve gövdeleri dudak uyumu bakımından Eski Anadolu Türkçesinden gelen dudak uyumu sistemini büyük ölçüde muhafaza etmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde uyumsuzluğa sebebiyet veren belli başlı etkenleri eserimizde de görmekteyiz. Eski Türkçede uyum dışında kalan kelimeler bu durumlarını sürdürmektedirler. Dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı özelliği, *G#* ünsüzlerinin düşmesi veya değişmesi, örneksime gibi birtakım fonetik sebepler, Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlaklaşmaya yol açmıştı. Düzleşme eğilimi sonucunda da bazı kelimelerin bünyelerindeki yuvarlak ünlüler düzleşmişti. Gerek eski uyumsuzluğun sürmesi gerek yuvarlaklaşma gerekse düzleşmeye bağlı olarak Eski Anadolu Türkçesinde dudak uyumu bozulmuştu. Bu uyumsuzluk bazı kelime tabanlarında Osmanlı Türkçesi döneminde de devam eder. Metnimizde bazı kelime tabanlarında dudak uyumu bulunurken bazı kelime tabanlarında ise *ikili şekillerle* (alternation) karşılaşılır.

1.1. Dudak uyumu bulunmayan kelime tabanları

Metnimizde *ağu*, *altun*, *arşun* <*arışun*, *bellü* << *belgülig*, *borı*, *buğağ*, *çetük*, *demür* << *temir*, *eyü* << *edgü*, *girü* < *kirü*, *gönjil* << *köñjil*, *gümiş* << *kümüş*, *incü* < *yinçü* < *Çin. chên chu*, *ķamu* < *ķamağ*, *ķaraņu* < *ķaraņgu*, *ķarşu* < *ķarşı*, *ķavşur-* << *ķabışur-*, *ķavuş-* < *ķabış-*, *kendü* < *kentü*, *köpri* << *köprüg*, *pusı* << *busuğ*, *şap+şaru* << *şariğ*, *semür-* << *semri-*, *ķamu*, *ķoğrı* < *ķoğru*, *yavuz* << *yabız*, *yılduz* << *yultuz*, *yumrı* kelimelerinde dudak uyumu bulunmamaktadır.

ağu (ağudandur 57a. 1269, ağuya 57a. 1269), *altun* (altun 17a. 373, altundan 25b. 542), *arşun* (arşun 16b. 354), *bellü* (bellü 20b. 445), *borı* (borı 5a. 97), *buğağ* (bukağ 51b. 1133), *çetük* (çetük 53a. 1178), *demür* (demürden 54a. 1194, demürdendür 54b. 1210, demüriniğ 16b. 354), *eyü* (eyü 33a. 713, eyüden 31b. 686), *girü* (girü 5b. 108), *gönjil* (gönlimde 11a. 231, gönlimüz 61b. 1380, gönlimüze 10b. 220, gönlinde, 39a. 827, gönline 59b. 1332, gönjilerinde 10b. 222, gönlüni 38a. 814), *gümiş* (gümiş 17a. 373, gümişden 25b. 542), *incü* (incüden 16b. 353, incüden-dür 7b. 145), *ķamu* (ķamu 31a. 671), *ķaraņu* (ķaraņu 54a. 1194), *ķarşu* (ķarşu 10b. 230, ķarşu çık- 51a. 1128, ķarşu gel- 60a. 1347, ķarşu tur- 58a. 1300), *ķavşur-* (ķavşurup 26b. 568), *ķavuş-* (ķavuşa 29b. 632), *kendü* (kendü 2a. 20, kendülere 45b. 984, kendüleri 44b. 964, kendüsi 23a. 480, kendüyi 27b. 598), *köpri* (köpride 42b. 916), *pusı* (pusıdadur 17a. 366), *şapşaru* (şapşaru

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

31b. 691), semür (semürdi 9a. 187), tamu (tamu 2b. 30, tamudan 47a. 1030, tamudur 53b. 1181, tamunun 33a. 715, tamusına 47b. 1047, tamuya 3a. 42, tamuyu 30a. 643), toğrı (toğrı 30a. 651, toğrı söyle- 51b. 1136-1137), yavuz (yavuz 12a. 247, yavuzdan 31b. 687, yavuzları 51b. 1137), yıldız (yılduzlar 2a. 12, yılduzun 3b. 51), yumrı (yumrı 25a. 528).

1.2. Dudak uyumu bulunan kelime tabanları

Metnimizde Şu kelime kök ve gövdeleri dudak uyumuna tabidir: *acı* << *açığ*, *acı* < *aı*-, *ağız*, *ana*, *ara*, *ara*-< *ara*-, *ara*, *arslan*, *aŐađa* << *aŐađđa*, *ata*, *ayađ* ~ *ayađ* << *adađ*, *balığ*, *balığ*, *barmağ* ~ *parmağ* < *barmağ*, *beyni*, *bığar*, *bıraK*-, *bıyık* << *bıdığ*, *bula*- < *bulđa*-, *bulut* < *bulut*, *buyur*-, *büyü*- << *bedü*-, *ağır*- < *ağır*-, *evir*- <<* *teğir*-, *ığır*-, *ıyan* < *ayan*, *ukur*, *davar* << *tabar*, *degirmen* < *teğirmen*, *değiz* < *teğiz*, *deri* < *teri*, *deve* << *tebe*, *diñlen*- < **tiñlen*-, *dişi* < *tiŐi*, *ditre*- < *titre*-, *döşe*- < *töŐe*-, *düken*- < *tüken*-, *egin*, *eđek*, *gevide* ~ *göde* << *kövdöğ* ~ *kövtöğ*, *göñül*-<<**küñül*-, *güneş* < *küneŐ*, *iki* < *iki* ~ *eki*, *ikki* ~ *ekki*, *inan*-< *inan*-, *iriđ*, *issi* << *isig*, *işiT*- << *eŐid*-, *kağan*, *kağaT*+, *kanı*<< *kanı* ~ *kañu* ~ *kanu* ~ *kađu*, *kara*, *karın*, *karış*, *kađu*- < *kađu*-, *kazan*- < *kağuğan*-, *keleci* << *keleğu*, *kığır*- < *kığır*-, *kılıç*, *kişi* ~ *gişi* < *kişi*, *koca*, *kolay*, *kurtar*- < *kurtđar*-, *kuru*-, *kıŐan*- < *kıŐan*-, *küçük* ~ *güçük* << *kiçig*, *oda* << *otađ*, *oğul*, *otuz*, *Şakal*, *Őıđra*- < *sağra*-, *Şovuk* << *Őođık*, *süñü*, *süñük* ~ *süñük* < *süñük*, *amaK*+ < *tamđak*, *tanrı* << *teğri*, *toğuz*, *topraK*+, *uğra*- < *uğura*-, *uğraş*- < *ođraŐ*-, *unuT*- < *unit*-, *uŐađ* ~ *uŐađ* << *uvuŐak*, *yaban*, *yağırını*, *yalın* < *yalığ*, *yalvar*- < *yalbar*-, *yardığ*, *yarın*, *yaşdan*- < **yastan*-, *yedi* < *yeti* ~ *yetti*, *ylan*, *yigit*, *yüzüK*+

acı (*acı* 18a. 395), *acı*- (*acıyıcağ* 13a. 283), *ağız* (*ağızı* 37a. 786, *ağızında* 37a. 787, *ağızından* 19b. 421, *ağızları* 18a. 397, *ağızların* 18a. 400, *ağızlarından* 45b. 983), *ana* (*ana*29b. 636, *anaları* 14b. 322, *anaların* 15a. 324, *analarına* 58a. 1300, *analarımızı* 14b. 320, *anam* 38a. 810, *anası* 9b. 197, *anasıla* 9a. 185, *anasından* 9a. 191), *ara* (*arası* 24b. 519, *arasına* 23a. 489, *arasında* 46b. 1011, *arasından* 6a. 122), *ara*- (*pek pek araya* 60a. 1349), *ara* (*arđasından* 16b. 359), *arslan* (*arslan* 20a. 434), *aŐađa* (*aŐađa* 21b. 464, *aŐađaları* 59b. 1327), *ata* (*ata* 39a. 829, *ataları* 14b. 322, *ataların* 15a. 324, *atalarına* 58a. 1300, *atalarımızı* 14b. 320, *atam* 38a. 809, *atasından* 46b. 1010), *ayağ* ~ *ayağ* (*ayağ* 32a. 701, *ayağı* 13b. 291, *ayağın* 16b. 358, *ayağına* 37a. 783, *ayağından* 37a. 783, *ayağları* 57b. 1287, *ayağlarına* 18a. 401), *balığ* (*balığlar* 18a. 396), *balığ* (*balığlar* 13a. 283), *barmağ* ~ *parmağ* (*barmağıla* 12a. 257, *barmağın* 23a. 490; *parmağları* 6a. 122), *beyni* (*beyni* 30b. 659, *beynisi* 43a. 935), *bığar* (*bığar* 4a. 68, *bığara* 5b. 109,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

bıjardan 4a. 72, bıjarlardan 4a. 70), bıraK- (bırağa 59b. 1338, bırağalar 53a. 1168, bırağuş 41b. 898, bırağup 38a. 816), bıyık (bıyıkları 18a. 400), bula- (bulayalar 19a. 413), bulut (bulut 16a. 351, bulutdan 58b. 1306, bulutlara 25a. 530), buyur- (buyura 7a. 137, buyurdı 3b. 48, buyurduğum 52b. 1163, buyurdum 23a. 486, buyurduş 41a. 886, buyursa 57b. 1281, buyurur 47a. 1040, buyurursa 37b. 793), büyü- (büyür 10a. 212), çağır- (çağıra 13a. 272, çağırılar 33b. 721, çağırıldı 12a. 255, çağırıldıkları 51a. 1126, çağırup 59b. 1334), çevir- (çevire 20b. 439), çığır- (çığırıcak 26b. 570), çıyan (çıyan 45a. 981, çıyanları 54b. 1213), çokra- (çokraya 43a. 935, çukur (çukurlar 25a. 527), davar (davar 13a. 280), degirmen (degirmen 33a. 718), deşiz (deşiz 4b. 79, deşizden 13a. 283, deşize 19b. 424, deşizdür 53b. 1191, deşizde 12b. 268-269, deşizler 6a. 122, deşizlere 6b. 125), deri (deri 30b. 662, deriler 25a. 534, derinüş 58a. 1289, derisi 30b. 661), deve (deve 19b. 432), dişlen- (dişlene 7a. 131, dişleneyin 7a. 130, dişlenmek 3b. 56), dişi (dişidür 54b. 1219), ditre- (ditredi 42a. 906, ditreye 40b. 867), döşe- (döşeye 23a. 489), düken- (dükene 52a. 1149, dükenüş 24b. 521), egin (eginde 30b. 666), eşek (eşegi 26a. 555), gevde ~ göde (gevdeleri 60b. 1354, gevdelerinden 61a. 1369, gevdelerinüş 61a. 1368, gevdesinüş 58a. 1288; gödesi 20a. 433), gönüşl- (gönüşlmüş 25a. 533), güneş (güneş 2a. 12, güneşde 13a. 283, güneşe 30b. 658), iki (iki 5a. 90, ikisi 7a. 137, ikisin 5b. 109), inan- (inanmadılar 40b. 864, inanmışlardı 40b. 865, inanmışlardır 5b. 104), irinş (irinşden 56b. 1255), issi (issi 32a. 702, isside 32a. 705, issidür 56b. 1250, issisinden 4b. 84), işiT- (işitdiler 9b. 196, işide 23a. 488, işideler 13a. 273, işidenlere 1b. 8, işidicek 9b. 200, işidüş 58a. 1292, işidürse 13a. 276), kaçan (kaçan 51b. 1130), kanaT+ (kanadı 4a. 60, kanadıla 3b. 58, kanadın 23a. 489), kanı (kanı 24b. 510), kara (kara 3b. 59, karası 61a. 1369), karın (karını 13a. 283, karında 17a. 369, karınları 16a. 343), karış (karış 18a. 398), kayna- (kaynamış 60b. 1354, kaynar 4a. 68, kaynaya 30b. 659), kazan- (kazanduşuz 45b. 992), kelecı (kelecisine 5b. 108, kelecı eyle- 9a. 185), kığır- (kığıra 44a. 955, kığırduş 41b. 892), kılıç (kılıç 11a. 236, kılıç şal- 11a. 236, kılıç tart- 16b. 363, kılıç uzat- 11a. 236), kişi ~ gişi (kişi 9b. 194, kişiler 24b. 512, kişilerdür 46a. 1007, kişileri 17a. 366, kişilerüş 31b. 680, kişinüş 47b. 1044, gözi toymaz kişileri 14b. 312; gişi 30b. 662), koca (kocaları 58a. 1295), kolay (kolay 44a. 950), kırtar- (kırtaram 42a. 914, kırtargil 59a. 1314, kırtarıruz 45b. 994), kıru- (kıruya 25a. 525), kıuşan- (kıuşana 27b. 592), küçük ~ güçük (küçük 8b. 175, küçükdür 3b. 51; güçük-dür 26a. 558), oda (oda 12b. 269, odada 12b. 270, odalar 14a. 299, odalaruş 14a. 300, odanuş 13b. 297, odaya 13b. 296), oğul (oğul 27a. 586, oğlı 42b. 917, oğlın 39a. 831, oğlından 29b. 636), otuz (otuz 2a. 9), şakal (şakallar 25a. 533, şakalları 18a. 399), şıçra- (şıçradı 11a. 236, şıçraya 37b. 795), şovuk (şovuk 56b. 1261,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

şovukdur 4b. 81), sünü (sünü 30b. 658), sünük ~ sümük (sünükleri 40b. 867; sümükler 25a. 534, sümükleri 42a. 906), tamaK+ (tamağı 42b. 919), tañrı (tañrı 4b. 80, tañrının 13b. 285, tañrısın 19a. 415, tañrıya 50a. 1100, tañrıyam 10b. 227), toköz (toköz 40b. 873), topraK+ (toprağı 26b. 572, toprak 25a. 534), uğra- (uğraduk 7a. 135), uğraş- (uğraşalar 15a. 326), unuT- (unudalar 51b. 1131, unutduğ 51b. 1134), uşak ~ uşag (uşağların 22a. 466; uşakların 29b. 630), yaban (yabana at- 22b. 466), yalın (yalın 30a. 653), yalvar- (yalvaralar 58b. 752), yardım (yardım iT- 15b. 337), yarın (yarın 46a. 10000), yaşdan- (yaşdanup 30a. 653), yedi (yedi 3b.50), yılan (yılan 45a. 981, yılanlar 55a. 1221, yılanları 55a. 1222, yılanların 56a. 1238), yigit (yigit-leri 58a. 1296), yüzüK+ (yüzügi 20b. 436, yüzüğine 20b. 439).

1.3. İki şekilli (alternanslı) kelime tabanları

Asıl şekilleri yanı sıra yer yer yuvarlaklaşma veya düzleşme sonucu ortaya çıkan yeni şekiller, metnimizde bazen dudak uyumu lehine bir gelişme gösterirken bazen de tam tersine uyumsuzluğa yol açmaktadır. Ahvâl-i Kıyâmet'te iki şekilli kelime tabanları şunlardır: *biti* (27 defa) ~ *bitü* (1 defa) < *bit+i-g*, *bit* < *Çin. piet* "yazı fırçası", *çekürge* (1 defa) ~ *çekirge* (1 defa) < *çekürge*, *çürü-* (2 defa) ~ *çürü-* (1 defa) < *çürü-*, *degül* (3 defa) ~ *degil* (3 defa) << *tag ol*; *dağ ol* (*Arguca*), *tegül* (*Oğuzca*), *doğın-* (1 defa) ~ *toğın-* (1 defa) ~ *toğın-* (2 defa) < *tokın-*, *dürüş-* (1 defa) ~ *dürüş-* (4 defa) << **turuş-*, *eksük* (1 defa) ~ *eksik* (1 defa) < *eksük*, *için* (1 defa) ~ *içün* (18 defa) < *üçün*, *kırtul-* (4 defa) ~ *kırtıl-* (7 defa) < *kurtul-*, *kuyruK+* (1 defa) ~ *kuyruK+* (1 defa) << *kudruk*, *oğı-* (2 defa) ~ *oğu-* (10 defa) < *okı-*, *tolun-* (1 defa) ~ *tolın-* (1 defa) < **tolun-* "(ay, güneş) batmak", *uyı-* (1 defa) ~ *uyu-* (1 defa) << *udı-*.

biti 43a. 937, *bitide* 48a. 1055, *bitiler* 3a. 39, *bitileri* 44a. 44b. 964, *bitilerimiz* 48b. 1070-1071, *bitilerin* 44b. 966, *bitisi* 44a. 945, *bitisini* 44a. 955, *biti-ye* 45a. 974 ~ *bitüm* 44b. 957; *çekirgeye* 2b. 707 ~ *çekürgeye* 32b. 707; *çürüyüp* 21b. 452 ~ *çürümüştü* 25a. 534, 25b. 539; *degüldür* 48b. 1071, *degülüz* 48b. 1067 ~ *degildür* 28b. 604, *degil misiz* 40b. 869; *doğına* 20b. 440 ~ *toğına* 20b. 443 ~ *toğuna* 50a. 1111, *toğuncak* 16b. 356; *dürüşeler* 13a. 277 ~ *dürüşdi* 40b. 873, *dürüşdükleri* 13a. 278, *dürüşdüm* 40b. 863; *eksük it-* 14a. 310 ~ *eksik* 3b. 59; *içindür* 61a. 1376 ~ *içün* 4a. 64; *kırtula* 39a. 832, *kırtulası* *degüldür* 24a. 499, *kırtula bilür misiz* 33b. 724, *kırtuldılar* 47a. 1033 ~ *kırtıla* 33a. 714, *kırtılalum* 29b. 639, *kırtılmayalar* 58a. 1295; *kıyırında* 54b. 1214 ~ *kıyruğı* 26a. 558; *oğı* 44b. 966, *oğuya* 24a. 507 ~ *oğudı* 8a. 158, *oğudılar* 52b. 1165, *oğuduk* 41a. 879, *oğumadın* 23a. 486, *oğurduk* 51b. 1135, *oğuya* 44a. 955, *oğuyalar* 41a. 881; *tolunur* 4a. 72 ~ *tolınalar* 4a. 70; *uyımaz* 14b. 305 ~ *uyumaz* 14b. 311

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

2. Eklerde Dudak Uyumu

Her ne kadar bazı farklılıklar görülse de metnimizdeki ekler, dudak uyumu bakımından Eski Anadolu Türkçesindeki morfonolojik yapıyla büyük benzerlikler göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi Ahvâl-i Kıyâmet'te de düzlük-yuvarlaklık benzeşmesine aykırı düşen epey ek vardır. Eski Anadolu Türkçesinde uyumsuzluğa sebebiyet veren hemen bütün etkenleri bu eserde de görmek mümkündür. Bir kısım ekler, ilk yapılarındaki uyumsuzluğu sürdürürken, bir kısım ekler ise, *G#* ünsüzünün düşmesi, dudak ünsüzlerinin etkisi ve örneksime gibi sebeplerle bünyelerindeki ünlüleri yuvarlaklaştırmış ve bunun sonucunda dudak uyumu dışında kalmışlardır.

Metnimizde belirli ölçülerde dudak uyumu sağlanmıştır. Bazı eklerdeki düzleşme ve yuvarlaklaşma hadiseleri, Eski Anadolu Türkçesinde gördüğümüz uyumsuzluğu kısmen veya tamamen ortadan kaldırmıştır. Buna karşın, bazı eklerin yeni şekillerinde yeni uyumsuzluklar da ortaya çıkmıştır.

Ekleri yuvarlak ünlülü ekler ve düz ünlülü ekler diye iki ana bölümde inceleyeceğiz. Her bir bölümde uyum veya uyumsuzluğa yol açan farklı imlalarla kaydedilmiş ekler (ikili şekiller) de temas edip, bu eklerin metindeki kullanım sıklıklarının ne olduğunu istatistiki olarak göstereceğiz. Bu suretle, metinde geçen eklerin yazılışlarındaki genel eğilimi de belirlemiş olacağız.

2.1. Yuvarlak Ünlülü Ekler

2.1.1. Ünlüsü sürekli yuvarlak olan ekler

Bu eklerin ünlüleri ya aslında yuvarlaktır ya da sonradan Eski Anadolu Türkçesinde herhangi bir sebeple yuvarlaklaşmıştır. Metnimizdeki bir kısım ek, herhangi bir düzleşme temayülü göstermeksizin Eski Anadolu Türkçesindeki fonetik yapısıyla aynı şekilde kullanılmaktadır. Doğal olarak bu ekler, düz ünlülü kelime kök ve gövdelerine getirildiklerinde dudak uyumu kuralını ihlal ederler.

Hemen belirtelim ki, aşağıda verilen eklerden bir kısmı metnimizde bir veya birkaç kelimedede görülmektedir. Bu durum doğal olarak söz konusu eklerdeki dudak uyumunun ne aşamada olduğu hususunda kesin bir değerlendirme yapmamızı engeller. Fakat, yine de eklerin fonolojik gelişim çizgilerini izlememizde, belirli bir döneme tanıklık eden bu allomorfemli öğelerin bize yardımı olur.

2.1.1.1.+ArU isimden isim yapma eki: Eski Türkçe devresinde yön gösterme işleviyle kullanılan bu ek, +*GArU* şeklinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

idi. Batı Türkçesine geçerken başındaki *G* ünsüzlerinin düşmesi ile +*ArU* şekline girmiş ve asıl işlevini yitirerek istikamet bildiren yapım eki hâline gelmiştir (Bk. Gülsevin 1997: 115):

iç+erü 7b. 148, *il+erü* 9b. 193, *yuḡaru* (<< *yoḡ+ḡaru*) 43a. 934

2.1.1.2. +sul isimden isim yapma eki: İşlek olmayan eklerdendir. Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Gülsevin 1997: 119) gibi metnimizde de yuvarlak ünlülüdür. Tek örneği vardır:

yoḡ+sul+uḡ 42b. 917

2.1.1.3. –GU fiilden isim yapma eki: Eski Türkçe devresinde ve Eski Anadolu Türkçesi sahasında olduğu (Gülsevin 1997: 134) gibi metnimizde de ekin ünlüsü sürekli yuvarlaktır. İki kelime gövdesinde görülmektedir:

ḡay-ḡu 14a. 305, *üzen-ḡü* 28a. 600

2.1.1.4. –ḡun fiilden isim yapma eki: Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Bk. Timurtaş 1994: 79-80) gibi metnimizde de ünlüsü yuvarlaktır. Tek örneği vardır:

ḡız-ḡun 39a. 825

2.1.1.5. –mur fiilden isim yapma eki: İşlek olmayan bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Gülsevin 1997: 136) gibi metnimizde de yuvarlak ünlülüdür. Tek örneği vardır:

yaḡ-mur 58b. 1307

2.1.1.6. –U fiilden isim yapma eki: Eski Türkçedeki –*IG* eki, Oğuz lehçelerinde –(y)*I* şekline gelmiştir (Gülsevin 1993: 42). Bir tek ünlü ile yapılan isimden fiil yapma ekidir. Eski Türkçedeki *G*'lerin sızıcılaşıp kaybolması sonucunda, bünyesinde bu ünsüzü bulunduran farklı ekler, Eski Anadolu Türkçesinde ‘tek ünlü’ ile karşılanmıştır (Gülsevin 1997: 136). Metnimizdeki yuvarlak ünlülü eklerdendir:

dol-u 53b. 1185, *ḡap-u* 7b. 143, *ḡoḡ-u* 61a. 1369, *ḡorḡ-u* 42a. 910, *ötür-ü* 59a. 1323, *ḡol-u* 58a. 1289, *yar-u* 25b. 54

2.1.1.7. –üklü fiilden isim yapma eki: “-iz-ikli >> -üklü” işlek olmayan bir ektir. Ekin ünlülerinin yuvarlaklaşması, ‘em-’ fiilindeki ‘m’ ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisi ile açıklanabilir. Tek örneği vardır:

em-züklü 22a. 466

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.1.1.8. +vuz şahıs eki (çokluk 1. şahıs): Çokluk birinci şahsın *-vuz*, *-vüz* eki *b-v* değişikliği ile eski 'biz'den çıkmıştır. Vokali ise *v* tesiri ile yuvarlaklaşmıştır. Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlıcanın ilk devirlerinde daima yuvarlak vokalli olmuş, Osmanlıca içinde vokal uyumuna bağlanarak bugünkü şekilleri ortaya çıkmıştır (Ergin 2004: 285). Metnimizde istek ve şart çekimlerinde birer defa kullanılan ek, yuvarlak ünlülüdür:

çāre kıla+vuz 58b. 1302, *tā'atler kılsa+vuz* 48a. 1060

2.1.1.9. +Uz şahıs eki (çokluk 1. şahıs): Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Bk. Ergin 2004: 285) gibi metnimizde de *+vUz* ekine paralel olarak hep yuvarlak ünlülüdür:

bilür+üz 51b. 1135, *korçar+uz* 47a. 1030, *tutar+uz* 52b. 1165

2.1.1.10. -(U)ηUz emir 2. çokluk şahıs eki: Bu ek, Ahvâl-i Kiyâmet'te Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlak ünlü ile kullanılan (Bk. Gülsevin 1997: 112) uyum dışı biçimini muhafaza etmektedir:

bağla-ηuz 25b. 547, *kıl-uηuz* 49a. 1083, *eyd-ünüz* 25b. 547, *dile-ηüz* 47a. 1029

2.1.1.11. -sun / -sUnlAr emir 3. teklik ve çokluk şahıs ekleri: Teklik ve çokluk üçüncü şahıs emir ekinin ünlüsü sürekli yuvarlaktır. Eski Türkçe devresinde, *-zUn*, *-sUn*, *-ÇUn*; *-zU*, *-sU*, *-sUnl* şekillerinde olan (Bk. ve krş. Gabain: 1988: 70-71) teklik üçüncü şahıs emir ekinin Batı Türkçesine *-sUn* şekli geçmiştir (Bk. Ergin 2004: 306). Metnimizde ince sıradan örneği olmayan teklik üçüncü şahıs emir eki *-sun*, ince ve kalın sıradan örneği olan çokluk üçüncü şahıs emir eki ise *-sUnlAr*'dır ve eklerin ünlüleri sürekli yuvarlaktır:

-sun: *bağla-sun* 26a. 548, *korçma-sun* 42a. 913, *ol-sun* 19a. 412

-sUnlAr: *al-sunlar* 26a. 550, *di-sünler* 52a. 1142, *gel-sünler* 10b. 219, *rāzī ol-sunlar* 38a. 817, *var-sunlar* 26a. 549

2.1.1.12. +üm/ +(y)üz bildirme ekleri (teklik ve çokluk 1. şahıs): Eski Türkçede şahıs zamiri hâlinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde *ben ~ men* >> *+vAn* > *+vAm* > *+Am* gelişimiyle ekleşmiştir (Bk. Korkmaz 1965: 120-124). Osmanlıcanın ilk devirlerinden sonra dar vokalli olmuştur. Dar vokalli olduktan sonra da *m* tesiri ile bir müddet *-um*, *-üm* şeklinde yalnız yuvarlak olarak kullanılmış, ancak Osmanlıcanın sonlarında vokal uyumuna bağlanarak bugünkü şekilleri ortaya çıkmıştır (Ergin 2004: 284-285). Metnimizde sadece bir yerde geçmektedir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

‘amelünüz+üm 45b. 992

Çokluk birinci şahıs bildirme eki +(y)Uz ‘biz’ zamirinden *b* / *v* değişikliği ve dudak konsonantının tesiriyle yuvarlaklaşma neticesinde inkişaf etmiştir; bugün *-ız, -iz* şeklindedir (Timurtaş 1994: 111). Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi metnimizde de geçtiği ince sıradan iki kelimedeki ünlüsü daima yuvarlak olan eklerdendir.

güç kılıcı degül+üz 48b. 1067, ümmeti+yüz 51b. 1139

2.1.1.13. +dürler bildirme eki (çokluk 3. şahıs): “tururlar >> +dUrlAr” eki, metnimizde sadece ince sıradan üç kelimeye getirilmiştir. Kullanıldığı bu yerlerde ünlüsü sürekli yuvarlaktır:

düşmenlerüm+dürler 9b. 199-200, ötece+dürler 5b. 107, t̄ayife+dürler 18a. 397

2.1.1.14. –duğınca zarf-fiil eki: “-dUK+In+çA” yapısındaki birleşik zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Bk. Timurtaş 1994: 139) gibi metnimizde yuvarlak ünlüye sahiptir. Tek örneği vardır:

toğ-duğınca 5b. 100

2.1.1.15. –duğında zarf-fiil eki: “-dUK+In+dA” yapısındaki birleşik zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Bk. Timurtaş 1994: 139) gibi metnimizde de yuvarlak ünlüdür. Tek örneği vardır:

yarat-duğında 4a. 63-64.

2.1.1.16. –duğlayın zarf-fiil eki: Eski Anadolu Türkçesi üzerine yazılmış gramer kitaplarında görülmeyen bir zarf-fiil ekidir. “-dUK+IAyIn” eklerinden müteşekkil bu birleşik zarf-fiil morfemi, metnimizde sadece bir yerde geçmektedir: *toğ-duğlayın 9a. 184*

2.1.1.17. –duğumuzda zarf-fiil eki: “-dUK” sıfat-fiilinden meydana gelen bu birleşik zarf-fiil eki, metnimizde geçtiği tek örnekte düz ünlülü fiil köküne yuvarlak ünlülü olarak getirilmiştir:

al-duğumuzda 42b. 923

2.1.1.18. –dukCa zarf-fiil eki: “-dUK” geçmiş zaman sıfat-fiil eki üzerine eşitlik hâli ekinin getirilmesiyle kurulmuş bu zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Bk. Gülsevin 1997: 131) gibi metnimizde de yuvarlak ünlü taşımaktadır:

ol-duğca 14a. 309, ur-duğca 9a. 187, var-duğca 58a. 1292-1293

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.1.1.19. –(y)Up zarf-fiil eki: Eski Türkçedeki $-(I_4)p$ zarf-fiil ekinden (Bk. ve krş. Gabain 1988: 84-85) gelişen bu ek, Batı Türkçesine geçerken önündeki yardımcı ünlüyü yuvarlaklaştırarak $-(y)Up$ şeklini almıştır (Bk. Ergin 2004: 340-341). Eski Anadolu Türkçesi devresinde, belki de ünsüzü p 'nin etkisiyle hep yuvarlak ünlü taşıyan bu ek, metnimizde de sürekli yuvarlak ünlüdür⁵:

al-up 16b. 353, *bırağ-up* 38a. 816, *bin-üp* 31a. 671, *di-yüp* 25b. 538, *şan-up* 15a. 324, *tır-up* 14a. 301, *yarad-up* 53a. 1168, *yumurlan-up* 30a. 643, *yüklen-üp* 24b. 510

2.1.2. Ünlüsü düzleşebilen yuvarlak ünlülü ekler (ikili şekiller)

Bu ekler, genel itibarıyla Eski Anadolu Türkçesi devresindeki ses yapılarını muhafaza ederler. Ekseriyetle ünlüleri yuvarlak olmakla birlikte yer yer düzleşmeye başlamış ve uyuma girmişlerdir.

2.1.2.1. +cuK+ ~ +cik isimden isim yapma eki: Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sürekli yuvarlak ünlülü olan bu ek (Bk. Korkmaz 1973: 110), metnimizde 2 yerde geçmektedir. Bu yerlerde 1'er defa yuvarlak ve düz ünlülü şekilleriyle kullanılmıştır:

+cuK+: *uşa(k)+cuğ+ı* 3b. 52

+cik: *deve+cik* 19b. 420

2.1.2.2. +IU ~ +li isimden isim yapma eki: Eski Türkçede ünlü uyumuna tabi olan ek, Eski Anadolu Türkçesinde $+IU$ şeklinde yuvarlak ünlülü idi. Buna sebep, ekin sonunda bulunan G 'nin Batı Türkçesine geçerken düşmüş olmasıdır. Bu düşüş ekin ünlüsünü yuvarlaklaştırmıştır (Bk. Timurtaş 1994:34). Metnimizde de bu durum aynı şekilde devam etmektedir; 34 yerde geçen ekin ünlüsü 1 yer dışında sürekli yuvarlaktır:

+IU: *iş+lü* 21b. 463, *kan+lu* 19a. 414, *tat+lu* 17b. 391, *uçmağ+lu* 20b. 444

⁵ Ek, *Seyahatname*, *Vasiyyet-name* ve *Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ*'da genellikle Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak ünlülüdür (Bk. Develi 1995: 118; Duman 2000: 38-39; Özkan 2008: 486). *Hikâye-i Pâdişâh-ı Rûm*'da ekin ünlüsü hem yuvarlak hem de düz ünlü taşımaktadır. Bu eserde, düz ünlülü ekler, düz ünlülü hecelerden sonra gelebileceği gibi yuvarlak ünlülü hecelerden sonra da gelmekte ve uyumu bozmaktadırlar: *açıl-ıp* 68/8, *dön-ıp* 28/2, *otur-ıp* 107/5, *ıtut-ıp* 85/12, *gid-ıp* 77/17, *gör-ıp* 96/3 (Bk. Acarer 2009: 25). *Hikâye-i Veysel Karâni*'de ise, ekin uyumu ihlal eden örnekleri yanında uyuma bağlandığı örnekleri de vardır: *ayrıl-ıp* 80b/12, *bil-ıp* 71b/4, *dutma-yıp* 10a/9, *inan-ıp* 18b/3 vb. (Bk. Karaöz 2009: 27).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

+li: *amel+li* 44a. 945

2.1.2.3. +sIz ~ +süz isimden isim yapma eki: Bu ek, +II₄ ekinin olumsuzudur. Eski Türkçede bugünkü gibi ünlü uyumuna bağlı dört şekli vardı. Eski Anadolu Türkçesine gelince ek, ünlü uyumu dışına çıkmış; +IU etkisiyle ve örneksene yoluyla yalnız yuvarlak ünlülü (+sUz) olarak kullanılmıştır (Bk. Timurtaş 1994:34). Metnimizde ise, bazen Eski Anadolu Türkçesindeki karakteristik vasfını sürdürerek yuvarlak ünlülü bazen ünlü uyumuna girerek düzleşmiş bazen de ilgi çekici bir şekilde yuvarlak ünlü ile biten isimlere düz ünlülü olarak eklenmiştir. Ahvâl-i Kıyâmet'te 16 yerde kullanılan ek, geçtiği bu yerlerden 12'sinde düz (8 yerde düz ünlüden, 4 yerde yuvarlak ünlüden sonra), 4'ünde ise yuvarlak ünlü (1 yerde yuvarlak ünlüden sonra) taşımaktadır:

+süz: *is+süz* 2a. 21, *minnet+süz* 14b. 312, *şükür+süz* 14b. 311

+sIz⁶: *azâb+sız* 46b. 1015, *gölge+siz* 32a. 705, *hisâb+sız* 30a. 651, *tövbe+siz* 29a. 617; *kayğu+sız* 14b. 311, *şu+sız* 30a. 653, *şu+sız+lıkdan* 56b. 1256

2.1.2.4. -dUr- ~ -dir- ettirgenlik eki: Eski Türkçe devresinde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesinde de ekin ünlüsü yuvarlaktır. Metnimizde 53 yerde geçen ek, bunlardan 52'sinde yuvarlak ünlü, sadece 1'inde düz ünlü taşımaktadır. Düz ünlülü ekin kullanıldığı kelimeye yuvarlak ünlülü ek de getirilmektedir:

-dUr-: *bil-dür-* 47b. 1045, *işit-dür-* 59b. 1336, *kız-dur-* 30a. 643, *üşen-dür-* 59b. 1327

-dUr- ~ -dIr-: *yi-dür-* 56b. 1256 ~ *yi-dir-* 56b. 1261

2.1.2.5. -uçı ~ -ıcı fiilden isim yapma eki: Eski Türkçedeki -GUÇI eki (Bk. Gabain 1988: 52-53), Eski Anadolu Türkçesinde -(y)ICI şekline girmiştir (Bk. Gülsevin 1997: 137). Metnimizde çok az kullanılan ekin sadece 2 örneği vardır. Örneklerden 1'inde uyuma giren ek, diğerinde uyumu ihlal etmektedir. Uyumu bozan bu örnekte ilk ünlü yuvarlak, ikinci ünlü düzdür ve ekin bünyesindeki ünsüz, Eski Türkçedeki gibi ötümsüzdür. Eserdeki örnekleri şunlardır:

-ıcı: *güç kıl-ıcı degülüz* 48b. 1067

-uçı: *oda tap-uçı+lar* 55b. 1227

⁶ *Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ*'da ekin ünlüsü aynı metnimizde olduğu gibi genel itibarıyla dudak uyumuna bağlıdır: *âbdest+siz* 32a./14, *bıçağ+sız* 61a/4, *dîm+siz* 25a/4, *illet+siz* 29b/7, *nihâyet+siz* 3b/1 vb. (Bk. Özkan 2008: 493-494).

2.1.2.6. -(U)K ~ -(I)K fiilden isim yapma eki: Eski Türkçe devresi ve Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi metnimizde de ek, genellikle yuvarlak ünlüdür (Bk. Gabain 1988: 54; Timurtaş 1994: 29). Metinde geçtiği 29 yerin sadece 3'ünde düz ünlü ile yazılmıştır. Bu ünlüsü düzleşmiş ekler, asıl şekilleri olan yuvarlak ünlülü halleriyle aynı kelimeler üzerinde alternanslı kullanılmaktadır:

-(U)K: *aç-uḡ* 30a. 652, *art-uḡ* 32a. 703, *böl-üK*+ 18a. 392, *buyr-uK*+ 39a. 834

-(U)K ~ -(I)K: *del-üK*+ 42b. 918 ~ *del-ik* 42b. 916; *eks-ük* 14a. 310 ~ *eks-ik* 3b. 59; *yaz-uḡ* 31a. 677 ~ *yaz-ıḡ* 44b. 968

2.1.2.7. -Ur- ~ -ir- ettirgenlik eki: Daha önceki devirlerde olduğu gibi (Timurtaş 1994: 32) metnimizde de genellikle yuvarlak ünlülüdür. Geçtiği 8 yerin sadece 2'sinde ünlüsü düzleşmiştir:

-Ur-: *biş-ür-* 13a. 283, *giç-ür-* 5b. 110, *iç-ür-eler* 56b. 1258, *toğ-ur-* 18a. 404

-Ir-: *çev-ir-e* 20b. 439 (2)

2.1.2.8. +(n)Uḡ ~ +(n)Iḡ tamlayan eki: Eski Türkçe devresinde ünlü uyumuna tabi olan ekin ünlüsü (Bk. Gabain 1988: 63) Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlaktır (Bk. Timurtaş 1994: 34). Metnimizde ise, genellikle bu yuvarlaklık devam etmekle birlikte, dudak uyumuna girerek düzleştiği örnekler de vardır. Eserde 224 yerde geçen ek, geçtiği bu yerlerin 213'ünde yuvarlak, 31'inde ise düz ünlülüdür:

+(n)Uḡ: *ağac+uḡ* 57a. 1268, *cümle+nüḡ* 13a. 274, *kişi+nüḡ* 47b. 1044

+(n)Iḡ: *bunlar+iḡ* 10b. 221, *korḡan+iḡ* 31a. 679, *Muḡtafā+nüḡ* 26a. 551

2.1.2.9. +(U)m/ +ümüz ~ +(I)m/ +UmIz ~ +ImUz ~ +imiz iyelik ekleri (teklik ve çokluk 1. şahıs) ⁷: Eski Türkçede, 1. şahıs iyelik eklerinin ünlüleri köke tabidir; ancak kökte yuvarlak ünlü bulunduğu zaman ekin ünlüsü yuvarlak olabilmektedir (Bk. Gabain

⁷ Orta Türkçe lehçeleri içerisinde iyelik eklerinin fonolojik yapısı bakımından en büyük farklılığı Eski Anadolu Türkçesi sergiler. Bu sahada 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinin ünlüleri daima dar-yuvarlaktır [*+(U)m/ +(U)mUz*; *+(U)ḡ/ +(U)ḡUz*] ve bu sebeple söz konusu ekler, dudak uyumunu ihlal ederler. Oysa, Eski Anadolu Türkçesi dışındaki diğer lehçelerde teklik 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri [*+(I₄)m/ +(I₄)ḡ*] dudak uyumuna girer. Bu eklerin çokluk şekilleri [*+(I₄)mI₄z / +(I₄)ḡI₄z*], genel itibarıyla, sadece Çağatay Türkçesinde [*+(I₄)mIz / +(I₄)ḡIz*] uyum dışında kalır. Bazen bu ekler Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde de uyumsuzluk [*+(U)mIz ~ +(U)mUz ~ +(I)mUz ~ +(I)mIz / +(U)ḡIz ~ +(I)ḡUz*] gösterir (Bk. Yıldız 2000: 15-18).

1988: 70-71). Halbuki Eski Anadolu Türkçesinde 1. şahıs iyelik eklerinde ünlü sürekli yuvarlaktır (Bk. Gülsevin 1997: 12). Bu yuvarlaklaşmaya *-m* sebep olmuştur (Timurtaş 1994: 33). Metnimizde ise, 1. şahıs iyelik ekleri ünlüleri bakımından karışık bir durum arz etmektedir. Teklik 1. şahısta genellikle yuvarlak ünlü kullanılmış olmakla birlikte, çokluk şeklinde ekin ünlüleri bazen yuvarlak bazen de düz olabilmektedir:

2.1.2.9.1. Teklik 1. şahıs iyelik eki: +(U/ I)m⁸

Eserde ünsüzle biten 42 isme, 31 defa yuvarlak, 11 defa ise düz ünlü ile bağlanmıştır:

+Um: *çalab+um* 46b. 1020, *Habīb+üm* 26a. 549, *ķullar+um* 49a. 1074

+Im: *cān+ım* 4b. 83, *fermān+ımla* 25a. 534, *yol+ım+dan* 57a. 1272

2.1.2.9.2. Çokluk 1. şahıs eki: +ümüz ~ +UmIz ~ +ImUz ~ +imiz

Ek, metnimizde 21 yerde kullanılmıştır. Bunlardan *+ImUz* şekli 14 defa, *+UmIz* ve *+ümüz* şekilleri 3'er defa, *+imiz* şekli de 1 defa geçmektedir:

+ImUz: *bitiler+ımız* 48b. 1070-1071, *gönl+ımız* 61b. 1380, *māl+ımız* 59a. 1325

+UmIz: *analar+ımız+ı* 14b. 320, *atalar+ımız+ı* 14b. 320, *gönl+ümüz+e* 10b. 220

+ümüz: *‘az.Ėzler+ımız* 7a. 128, *öz+ümüz+e* 45a. 975, *ten+ümüz+i* 58a. 1298

+imiz: *peygamber+imiz+iÇ* 30b. 665

2.1.2.10. +(ü)ŋ/ +(U)ŋUz ~ +(i)ŋ/ +(I)ŋUz iyelik ekleri (teklik ve çokluk 2. şahıs): Bu ek de 1. şahıs iyelik ekleri gibi Eski Türkçede uyuma bağlı idi (Bk. Gabain 1988: 70). Eski Anadolu Türkçesinde 1. şahıs iyelik eklerine benzetmek suretiyle ve yuvarlaklaşma temayülünün de kuvvetli etkisiyle tek şekilli olarak görülmektedir (Bk. Timurtaş 1994: 33). Metnimizde ise, yuvarlak ünlülü şekillerinin yanı sıra düz ünlülü şekilleri de kullanılmaktadır:

2.1.2.10.1. Teklik 2. şahıs iyelik eki: +(ü/i)ŋ

⁸ Ek, *seyahatname*'de büyük ölçüde uyuma girmiştir (Bk. Develi 1995: 105-107).

Eserde 17 yerde geçen ek, 1 yer dışında sürekli ünsüzle biten isimlere bağlanmıştır. Bu isimlere 13 defa yuvarlak, 3 defa da düz ünlülü şekilleri ile eklenmiştir:

+ünj: *dil+ünj+de* 12b. 266, *göz+ünj+i* 38a. 814, *ķavm+ünj+e* 49b. 1091

+iñ: *heybet+iñ+den* 51b. 1134, *kelâm-ı şerîf+iñ+de* 41a. 885, *ümmet+iñ+e* 28b. 607

2.1.2.10.2. Çokluk 2. şahıs iyelik eki: +(U/I)ñUz

Ek, metnimizde 7 yerde ünsüzle biten isimleri çekimlemiştir. Bu isimlere yardımcı ünlüsü 4 defa düz, 3 defa yuvarlak ünlülü olarak getirilmiştir:

+UñUz: *amel+ünjüz+üm* 45b. 992, *yoldaş+uñuz* 58b. 1310, *yüz+ünjüz* 51b. 1132

+IñUz: *başlar+iñuz+a* 41b. 898, *eller+iñüz+de* 51b. 1133, *günâh+iñuz* 52a. 1151, *peygamber+iñüz* 51b. 1139

2.1.2.11. -(A/U)r ~ -ır geniş zaman 3. teklik şahıs eki: Bu ek, Ahvâl-i Kıyâmet'te ünsüzle biten kök ve tabanlardan sonra yuvarlak ünlü ile kullanılan uyum dışı biçimini (Bk. Timurtaş 1994: 36) büyük ölçüde muhafaza etmektedir. Sadece 1 yerde, düz ünlülü haceden sonra yardımcı ünlüsü düzleşerek *-ır* olmuştur:

-Ur: *çıkar-ur* 13a. 283, *ķışalan-ur* 4b. 74, *söyleş-ür* 9b. 195

-ır⁹: *ķurtar-ır+uz* 45b. 994

2.1.2.12. -dUm /-dUK ~ -dIm / -dik görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 1. şahıs ekleri: Eski Türkçe devresinde dudak uyumuna tabi olan ek, Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülüdür ve uyumu ihlal eder. Bu yuvarlaklaşma *-m* etkisiyle ortaya çıkmıştır (Bk. Timurtaş 1994: 34-35). Metnimizde 58 yerde geçen ek, görüldüğü bu yerlerden 56'sında yuvarlak, sadece 2'sinde ünlü uyumuna bağlı olarak düz ünlü taşımaktadır¹⁰:

⁹ *Seyahatname*'de düz ünlülü fiil tabanlarına ekin yardımcı ünlüsünün düz olarak gelmesi oldukça yaygındır: *acığ-ır*, *bitir-ır*, *çevir-ır*, *geçir-ır*, *göder-ır*, *yanaş-ır* vb. (Bk. Develi 1995: 93). Eserdeki bu durum, ekin dudak uyumuna girme aşamasında büyük bir ilerleme kaydettiğini gösterir.

¹⁰ Ek, *Vasiyyet-name*'de dudak uyumuna girmiştir: *bağışla-dık* 41b.9, *ķurtul-duğ* 29a. 1, *olmaz-dık* 33a. 10, 11 (Duman 2000: 47). Bir örnek dışında aynı fonolojik gelişme, *Seyahatname*'de de görülmektedir: *al-dık*, *git-dik*, *görme-dik*, *bul-duğ* vb. (Develi 1995: 84). *Hikâye-i Veysel Karâni* ve *Hikâye-i Pâdişâh-ı Rûm*'da da uyum gereği düz ünlülerden sonra görülen geçmiş zaman 1. çokluk şahıs ekinin ünlüsü düzleşebilmektedir: *gel-dik* 64b/14, *gez-dik* 55b/11, *söyle-dik* 58b/12, *yitme-dik*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

-dUm: *bağışla-dum* 60a. 1435, *di-düm* 43a. 930, *vir-düm* 42b. 915

-dIm: *kal-dım* 24b. 515, *ver-dim* 28b. 607

Görülen geçmiş zaman 1. çokluk şahıs eki de, Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak taşımaktadır. Eski Türkçede, çokluk 1. şahıs *-t+ImIz* şekliyle ifade ediliyor. Ancak, geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak *-dUK* şekli mevcut bulunmaktadır. Bu sıfat-fiil şeklinin çokluk 1. şahıs ekindeki ünlünün yuvarlaklaşmasına örnekseme yoluyla etki ettiği düşünülebilir (Bk. Timurtaş 1994: 35). Metnimizde 39 kez geçen ek, bunlardan sadece 2'sinde düz (aynı fiil tabanında), diğerlerinde yuvarlak ünlüdür:

-dUK: *bil-dük* 14b. 319, *şusa-duğ* 56b. 1257, *tut-duğ* 48b. 1072

-dik: *görme-dik* 41a. 876

2.1.2.13. -dUŋ / -dUŋUz ~ -dıŋ / -dınŋ ~ -duğuz görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri: Metnimizdeki görülen geçmiş zaman 2. teklik şahıs eki, bir örnek dışında, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak ünlüdür. Bu yuvarlaklığın sebebi, *-ŋ* ve 1. şahıs eki *-dUm*'dur (Analojik etki) (Bk. Timurtaş 1994: 35):

-dUŋ: *al-duŋ* 23a. 487, *getür-dün* 45b. 986, *kağır-duŋ* 41b. 892

-dınŋ: *tutma-dın* 42b. 918

Ahvâl-i Kıyâmet'teki görülen geçmiş zaman 2. çokluk şahıs eki de 2. teklik şahıs eki *-dUŋ* gibi ekseriyetle yuvarlak ünlüdür¹¹. Metnimizde 14 yerde geçen ek, bunlardan 12'sinde *-dUŋUz*, 1'inde *-dınŋ*, 1'inde de dikkate değer bir şekilde Orhun Abidelerinde ve bugünkü bazı Kıpçak Türkçesi şivelerinde görülebilen (Bk. Gabain 1988: 80; TDK 2006: 33; Öner 1998: 143-144) *-duğuz* şeklindedir:

-dUŋUz: *çek-dünŋüz* 49a. 1076, *gir-dünŋüz* 59a. 1323, *kağan-duŋuz* 45b. 992

59b/11 (Bk. Karaöz 2009: 25); *al-dık* 118/6, *çek-dik* 174/3, *eglen-dik* 30/5, *kaşan-dık* 115/18, *yolla-dık* 201/17 (Bk. Acarer 2000: 23).

¹¹ Görülen geçmiş zaman 2. çokluk şahıs ekinin ünlüleri, metnimizde olduğu gibi Klasik Osmanlı Türkçesi devrinde yazılmış kimi eserlerde de çeşitlilik arz etmektedir. *Seyahatname*'de ekin ilk ünlüsü genellikle düzdür: *al-dınŋ*, *di-dınŋ*, *buyur-dınŋ*, *doldur-dınŋ*, *gör-dınŋ* (Bk. Develi 1995: 85). *Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ*'da ekin morfemi genellikle *-dUŋIz* şeklindedir: *ider i-dünŋiz* 46a/9, *re işler i-dünŋiz* 43a/4 (Bk. Özkan 2008: 491).

-diñüz: *işleme-dinüz* 51b. 1140

-duğuz: *hoşnûd kıl-duğuz* 44b. 960

2.1.2.14. -(y)AlUm ~ -alım istek 1. çokluk şahıs eki: Eski Türkçe devresinde de ölçünlü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi düz ünlülü iken, Eski Anadolu Türkçesinde *m*'nin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle sürekli -(y)AlUm şeklinde görülmektedir (Bk. Korkmaz 1973: 113). Metnimizde de ekseriyetle durum ayıdır. Bir örnek dışında, sürekli yuvarlak ünlü (18 yerde) ile yazılmıştır:

-(y)AlUm: *ağlaş-alum* 52a. 1147, *dön-elüm* 5b. 108, *kırtıl-alum* 29b. 639

-alım: *dut-alım* 10b. 221

2.1.2.15. -(U)ñ ~ -(I)ñ emir 2. çokluk şahıs eki: Bu ek, Ahvâl-i Kıyâmet'te Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlak ünlü ile kullanılan (Bk. Gülsevin 1997: 112) uyum dışı biçimini büyük ölçüde muhafaza etmektedir. Eserde ünsüzle biten 29 fiil tabanına 27 defa yuvarlak, sadece 2 defa düz yardımcı ünlüyle bağlanmıştır:

-Uñ: *ırağ-uñ* 41b. 898, *bil-ün* 1b. 6, *iled-ün* 41b. 898, *kaç-uñ* 33b. 723

-Iñ: *diril-iñ* 25b. 535, *tap-iñ* 49b. 1096

2.1.2.16. +dUr ~ +dIr bildirme eki (teklik 3. şahıs): Bildirme (Haber) 3. şahıs eki *-dur*, *-dür*'deki vokal Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlaktır: *tur-ur* > *dur-ur* > *-dUrø*. (Bk. Timurtaş 1994: 33). Metnimizde de bu özelliğini genellikle muhafaza etmiştir. Eserde 346 yerde geçen ek, geçtiği bu yerlerde 341 defa yuvarlak, 5 defa düz ünlü taşımaktadır:

+dUr: *ağudan+dur* 57a. 1269, *bunlar+dur* 46b. 1009, *dere+dür* 56a. 1236, *kıanda+dur* 29b. 634, *nerede+dür* 60a. 1351, *ulusı+dur* 51a. 1128, *yeri+dür* 31a. 679

+dIr¹²: *dünyâca+dır* 3b. 52, *ehli+dır* 57b. 1275, *Lazâ+dır* 54a. 1197, *nâr+dır* 53b. 1185, *Sağar+dır* 53b. 1191

2.1.2.17. -dUK ~ -dIK sıfat-fiil eki: Eski Türkçe devresinden beri yuvarlak ünlülü olan *-dUK* sıfat-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde de yuvarlak ünlülü olmuştur (Bk. Gabain 1988: 82; Timurtaş 1994: 136). Ancak metnimizde bu ekin ünlüsü bazen

¹² *Hikâye-i Pâdişâh-ı Rûm*'da da eserimizde olduğu gibi ek, yer yer uyuma girmektedir: *değil+dır* 133/5, *efkâr+dır* 44/6, *kızı+dır* 87/16, *kişi+dır* 149/5 (Bk. Acarer 2009: 21).

düzleşmektedir. Eserde 52 kez geçen ek, bu geçtiği yerlerin 48'inde yuvarlak ünlü, 4'ünde düz ünlü taşımaktadır:

-dUK: *ağlaş-duğ+ı* 2a. 18, *dile-düg+i* 22b. 470, *işle-dük+leri* 45b. 984, *öl-düg+in* 17b. 380, *tap-duğ+um* 50a. 1100, *yat-duğları* 18a. 401

-dIK¹³: *bağlan-dık+dan* 8b. 167, *çağır-dık+ları* 51a. 1126, *di-dik+leri* 4b. 73, *şgın-dık+ları*

2.1.2.18. -yü ~ -I zarf-fiil eki: Günümüzde daha çok tasvirî fiillerin oluşturulmasında kullanılan $-(y)I_4$ zarf-fiil eki genellikle Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlak ünlülü biçimini (Bk. Timurtaş 1994: 137-138) muhafaza etmektedir. Eserde 20 yerde geçen ek, sadece 3 yerde düz ünlü ile yazılmıştır:

-yü: *di-yü* 1b. 7, *iste-yü* 60b. 1353

-I: *eyd-i virdiler* 10a. 214, *şavul-ı vireler* 57a. 1273, *tur-ı gele* 26b. 573

2.2. Düz Ünlülü Ekler

Eski Anadolu Türkçesi devresinde sürekli düz ünlü taşınması sebebiyle dudak uyumunu bozan ekler, metnimizde de genel itibarıyla aynı özelliklerini sürdürmektedirler. Ancak bazı ekler, kimi yerde bir veya birkaç kimi yerde ise daha çok sayıda yuvarlak şekilli örnekleriyle kullanılmıştır. Bu ünlüsü yuvarlaklaşan ekler, ekseriyetle kelime kök ve gövdelerindeki yuvarlak ünlülü hecelerden sonra gelerek uyuma tabi olmuşlardır. Bazen de tam tersine düz ünlülü hecelerden sonra ekin ünlüsü yuvarlaklaşmak suretiyle mevcut olan uyum ihlal edilmiştir.

2.2.1. Ünlüsü sürekli düz olan ekler

2.2.1.1. +cı isimden isim yapma eki: Metnimizde nadiren görülen bir ektir. Kullanıldığı yerlerde Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde olduğu (Bk. Gabain 1988: 43; Gülsevin 1997: 115-116) gibi daima düz ünlülüdür:

kapu+cı+sınuy 54a. 1196, *yalan+cı+lar* 41b. 897, *yardım+cı* 57b. 1277

2.2.1.2. +din isimden isim yapma eki: Köktürk yazıtlarında, daha ayrılma hâli görevi teşekkül etmemiş bulunan ancak

¹³ Ekin uyum gereği düz ünlü taşınmasını *Hikâye-i Veysel Karâni*'de de görmekteyiz: *ağla-dık+dan* 82b/17, *de-dik+leri* 47a/9, *giç-dik+den* 39b/5 vb. (Bk. Karaöz 2009: 22).

sıfat ve zarf olarak kullanılan kelimelerde yer alan *+dın/ +din* eki, Eski Anadolu Türkçesinde de *+dan/ +den* ayrılma hâli ekine karşı, aynı şekilde bu özelliğini koruyarak devam etmiştir (Korkmaz 1973: 114). Yuvarlak sıradan kelimelerde uyum benzeşmezliği doğuran ekin bu durumunu aynı şekilde metnimizde de görmekteyiz. Eserde sadece *öñ* kelimesi üzerine (*öñ+din* 42a. 911, 913, 42b. 921) getirilen ek, çekim işlevini yitirerek “önce, ilk önce, önceden” anlamlarında zarf türeten bir isimden isim yapma ekine dönüşmüştür (Bk. Korkmaz 1994: 16).

2.2.1.3. +(I₄)ncI isimden isim yapma eki: Eski Anadolu Türkçesi devrindeki gibi metnimizde de ilk ünlüsü dudak uyumuna tabi olurken ikinci ünlüsünün düz-dar olması hasebiyle ek, uyum dışında kalmaktadır (Bk. Gülsevin 1997: 118):

altı+ncı 2a. 16, *beş+inci* 16a. 348, *dörd+üncü* 2a. 14, *on+uncu* 2a. 20, *toğuz+uncu* 2a. 19

2.2.1.4. +KI / +ğI aitlik eki¹⁴: Eski Türkçede ekin *+ki* ve *+kı* olarak iki şekli vardı. *+kı* şekli Eski Anadolu Türkçesinde de görülür. Hatta Batı Türkçesinin bu ilk devrinde ekin kalın şeklinin başındaki konsonantın ötümlüleşip yumuşadığı (*ķ > ğ*) bile olmuştur (Bk. Ergin 2004: 163). Ekin Eski Anadolu Türkçesindeki bu özellikleri, metnimizde de varlığını devam ettirmektedir:

elinde+ki 16b. 359, (*kanı+kı >*) *kan+kı* 57b. 1278 ~ *kan+ğı* 7b. 146, *mağrıbdı+ğı* 4a. 70, *maşrıqda+ğı* 4a. 70

2.2.1.5. +sIn teklik 2. şahıs eki: Zamirden inkişaf eden bu ekteki ünlü, Eski Anadolu Türkçesi devresinde düzdür (Bk. Timurtaş 1994: 38-39). Aynı durum metnimizde de devam etmektedir:

ağlar+sın 27a. 579, *bilür+sin* 40b. 863, *diri kıla+sın* 14b. 320-321, *cāvidān ola+sın* 12b. 267

2.2.1.6. +yin teklik 1. şahıs eki: Eski Anadolu Türkçesi devri metinlerinde olduğu (Bk. Korkmaz 1973: 117) gibi metnimizde de düz-dar ünlü ile dir. Tek örneği vardır:

diğlene+yin 7a. 130

2.2.1.7. –dI görülen geçmiş zaman 3. teklik şahıs eki: Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesine paralel olarak (Bk. Gabain 1988: 80; Timurtaş 1994: 120) görülen geçmiş zaman 3. teklik şahıs eki, düz-dar ünlülü şeklini devam ettirmiştir:

¹⁴ Ölçünlü Türkiye Türkçesinde genellikle *+ki* şekliyle kullanılan aitlik eki, *bugün+kü*, *dün+kü*, *öbür+kü* gibi örneklerde dudak uyumuna tabidir.

ağ-dı 11a. 237, *dön-di* 9b. 193, *getür-di* 42b. 927, *çop-dı* 12a. 247, *toğ-dı* 8b. 170

2.2.1.8. –mİş geçmiş zaman sıfat-fiili ve öğrenilen geçmiş zaman eki: Eski Türkçede ekin içindeki ünlü, kökün ünlüsüne uyup yuvarlaklaşabildiği hâlde Eski Anadolu Türkçesinde düzdür (Bk. Timurtaş 1994: 38, 136). Aynı durumu metnimizde de görmekteyiz:

bit-miş 25a. 524, *çık-muş* 14b. 322, *çürü-miş* 25a. 534, *ol-muş* 25a. 534; *gel-miş+dür* 3a. 46, *inan-muş+lardur* 5b. 104, *işle-miş+siz* 52a. 1144, *tol-muş* 14a. 307, *yazıl-muş* 9b. 202

2.2.1.9. –(y)ısar gelecek zaman 3. teklik şahıs eki: Oğuz-Türkmen ve Kıpçak unsurlarının geliştirdiği Türk dili kollarında görülen bu ek, Eski Anadolu Türkçesi devresinde olduğu gibi metnimizde de, ilk ünlüsü bakımından dudak benzeşmezliği doğuran bir ek türüdür (Bk. Korkmaz 1973: 116-117). Sadece kalın sıradan örneği bulunmaktadır:

bĒ-ħad ol-ısar 21b. 453, *ħarāb ol-ısar* 21b. 452-453, *ħalma-yısar* 21b. 454, *revān ol-ısar* 21b. 453

2.2.1.10. –Gİl emir 2. teklik şahıs eki¹⁵: Eski Türkçeden beri yuvarlak ünlülü fiillere de düz ünlülü olarak gelen; yani uyum dışı kalan eklerden biridir (Bk. Korkmaz 1973: 117):

al-gil 22b. 478, *götür-gil* 60a. 1342, *ço-gil* 22b. 477, *şun-gil* 22b. 477

2.2.1.11. +sIn bildirme eki (teklik 2. şahıs): Bu ek de yukarıdaki gibi inkişaf etmiştir. Eski Anadolu Türkçesine paralel olarak (Bk. Timurtaş 1994: 39) metnimizde de daima düz ünlülüdür:

‘ālim+sin 60a. 1350, *ħaygusında+sın* 27a. 583, *kim+sin* 45b. 990, *pādişāh+sın* 23a. 483, *sen+sin* 41b. 891, *tezkiye+sin* 41a. 884

2.2.1.12. –(y)ınca zarf-fiil eki: Eski Türkçedeki şekli –*GİnçA* olan (Bk. Gabain 1988: 87) bu ek, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde olduğu (Bk. Timurtaş 1994: 40) gibi metnimizde de daima düz ünlülüdür. Sadece kalın sıradan örnekleri vardır:

çop-ınca 6b. 126, *olma-yınca* 29a. 615, *toğurma-yınca* 18a. 404, *var-ınca* 57b. 1284

¹⁵ Osman Fikri Sertkaya, bu ekin emir eki değil, “pekiştirme morfemi” olduğunu ortaya koymuştur Bk. Osman Fikri Sertkaya, “Bolsunğil Tep Tediler”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 135-142.

2.2.1.13. +mI soru eki: Eski Türkçede bu ek daima +*mu* şeklinde olduğu hâlde Eski Anadolu Türkçesi devresinde düz ünlüdür (Bk. Timurtaş 1994: 37). Metnimizde de bu özelliğini muhafaza etmektedir:

siz tanıķ degil mi+siz 40b. 869, *gördüğüz mi* 10a. 205, *oķumaduj mı* 23a. 486, *bilür mi+sin* 31b. 683, *ıtıtmaz mı+sın* 52b. 1163, *ķurtulabilür mi+siz* 33b. 724

2.2.2. Ünlüsü yuvarlaklaşabilen düz ünlülü ekler (ikili şekiller)

2.2.2.1. +IİK ~ +IUK isimden isim yapma eki: Eski Türkçe devresinde kökün ünlüsüne uyan bu ek, sonradan Eski Anadolu Türkçesinde ünlü uyumu dışında kalmış ve Batı Türkçesinin bu ilk devresinde ekin yalnız düz şekilleri kullanılmıştır (Bk. Ergin 2004: 156-157). Metnimizde 100 yerde geçen ekin ünlüsü, bunlardan 79'unda düz ünlü, 21'inde ise yuvarlak ünlü taşımaktadır:

+IİK: *gün+lik* 13b. 290, *ķaraņu+lık* 6a. 120, *ulu+lık* 28a. 600, *uzun+lıķ+ı* 53a. 1179

+IUK: *büyük+lüg+i* 13b. 289, *gün+lük* 13a. 282, *ıamı+luķ* 61a. 1372, *yoğun+luķ+ı* 13a. 282

Bütün bu örneklerden anlaşılacağı üzere, ek uyuma bağlanma yönünde bir hayli aşama kaydetmiş bulunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de görülebilen bu durum¹⁶, ekin daha bu devrede uyuma girmeye başladığını göstermektedir.

2.2.2.2. -Iı- ~ -II- edilgenlik eki: Eski Türkçe devrinde ünlü uyumlarına giren ekin yardımcı ünlüsü (Bk. Gabain 1988: 59), Eski Anadolu Türkçesinde ekin bünyesine dahil olmuş ve genellikle düzleşerek (I) uyum dışına çıkmıştır (Bk. Ergin 2004: 206-27; Timurtaş 1994: 38). Metnimizde yirmi yedi defa geçen bu ek, büyük ölçüde ünlü uyumlarına tabidir. Düz ünlülerden sonra düz, yuvarlak ünlülerden sonra yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılmaktadır; ancak sadece iki örnekte ek, yuvarlak ünlülü kökten sonra düz ünlülü gelerek dudak uyumunu bozmuştur:

-Iı-: *at-ıl-* 25a. 527, *seç-il-* 27a. 578, *dök-ül-* 45a. 982, *ķur-ul-* 35b. 754

-II-: *gör-il-* 5b. 100, *ķon-ıl-* 2b. 30

¹⁶ Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde +IİK ekinin uyuma girmiş şekilleri için bk. ĆH s. 45, SV s. 97, ŐC s. 121, DK s. 428-429, TE s. 66-67, MZB s. 115, YZ s. 179, ADD s. 318-319, AD s. 227, KG s. 150-151.

2.2.2.3. -(I₄)n- ~ -(I)n- dönüşlülük eki: Eski Türkçe devresinden farklı olarak Eski Anadolu Türkçesinde ekin yardımcı ünlüsü, genellikle düzdür (Bk. Gabain 1988: 59; Timurtaş 1994: 38). Metnimizde ise, yuvarlak ünlülü 13 fiile 7 defa düz, 6 defa da yuvarlak ünlü ile bağlanmıştır. Bu durum ekin, geniş ölçüde uyuma girme eğilimi içersinde olduğunu göstermektedir. Örnekleri şöyledir:

-(I₄)n-: *bul-un-* 13a. 284, *gör-ün-* 60b. 1353, *ört-ün-* 18a. 404, *tol-un-* 4a. 72

-(I)n-: *bul-in-* 13a. 281, *kon-ıl-* 2b. 30, *ol-in-* 23a. 488, *tol-in-* 4a. 70

2.2.2.4. -(I₄)ş- ~ -iş- işteşlik eki: Eski Anadolu Türkçesinde dudak benzeşmesine girmeyen eklerden biridir. Bu ek de yukarıdaki iki ek türü gibi Eski Türkçedekine aykırı bir şekilde Eski Anadolu Türkçesinde genellikle düz ünlü ile gösterilir (Bk. Gabain 1988: 60; Ergin 2004: 209). Metnimizde kök ünlüsü yuvarlak olan bir fiilin üzerine 5 kez getirilen ek, bunlardan 4'ünde uyuma girmiş; 1'inde ise, uyumu ihlal etmiştir. Bazı örnekleri şöyledir:

-(I₄)ş-: *agla-ş-* 17b. 381, *söyle-ş-* 9a. 185, *dür-üş-* 13a. 278, 40b. 863, 870, 873

-iş-: *dür-iş-* 13a. 277

2.2.2.5. -i- ~ -ü- fiilden fiil yapma eki: İşlek olmayan bir ektir. Aslında düz olmakla (Bk. Ergin 2004: 214) birlikte, metnimizde iki kez geçtiği aynı fiil üzerinde hem düz hem de yuvarlak şekilleriyle nöbetleşe kullanılmıştır. Doğal olarak örneklerden birinde uyum sağlanırken, diğeri uyumsuzluğunu sürdürmektedir:

-i-: *sür-i-* 37b. 800

-ü-: *sür-ü-* 37b. 801

2.2.2.6. +(y)I ~ +u belirtme hâli eki: Eski Türkçedeki, damak ve dudak benzeşmelerine göre düz ve yuvarlak şekillere giren -(I₄)G ekinin (Bk. Gabain 1988: 64) G# düşmesinden arta kalan bağlantı ünlüsünden oluşmuş bulunan -(y)I belirtme hâli eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde olduğu (Bk. Gülsevin 1977: 31) gibi metnimizde de genellikle düz olarak kullanılmaktadır. Eserde 197 yerde geçen ek, bunlardan sadece 1'inde yuvarlak ünlülüdür. Bu istisnai örnekte ek, yuvarlak ünlülü kök ünlüsünden sonra gelerek dudak uyumuna dahil olmuştur:

başuḡ+ı 28b. 604, *delüg+i* 42b. 918, *dünyā+yı* 19a. 408, *oḡ+ı* 19a. 414, *şu+yı* 56b. 1250, *ṭamu+yı* 30a. 643; *ḡul+u* 57b. 1281

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.2.2.7. +(s)I(n)+ ~ +ü(n)+ teklik 3. şahıs iyelik eki: Eski Türkçeden beri dudak uyumu dışında kalan bu ek (Bk. Timurtaş 1994: 37), metnimizde de genel itibarıyla bu hâlini devam ettirmiştir. Eserde 999 yerde geçen ek, geçtiği bu yerlerden sadece 3'ünde yuvarlak ünlülüdür¹⁷. Bu yuvarlaklaşma, yuvarlak ünlülü kök ve gövdelerden sonra gerçekleşmiştir:

+(s)I(n)+: *ad+ı* 13b. 293, *kapu+sı* 7b. 140, *'ömr+i* 14a. 309, *tevbe+sin+üñ* 7b. 150, *yüz+in+e* 20b. 440

+ü(n)+: *bölüg+ü* 18a. 394, *göz+ün+i* 26b. 573, *kendüz+ün+i* 10a. 212

2.2.2.8. +sIz/ +suz çokluk 2. şahıs eki: Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde +sIz << *siz* şeklinde kullanılan ek (Bk. Ergin 2004: 285), metnimizde 5 yerde geçmektedir. Bu yerlerden 4'ünde düz ünlülü kök ve gövdelere doğal olarak düz ünlü ile bağlanmıştır. Diğer 1 yerde ise, ekin ünlüsü yuvarlaktır ve ek, kök ünlüsü yuvarlak olan bir fiile getirilmiştir:

+sIz: *diler+siz* 47a. 1029, *gire+siz* 47a. 1034, *işlemiş+siz* 52a. 1144, *olmuş+siz* 52a. 1145

+suz: *cezâsın bulur+suz* 49a. 1086

2.2.2.9. -(y)IcAK ~ -yucak zarf-fiil eki: Eski Türkçede ve bugünkü yazı dilimizde mevcut bulunmayan bu ek, genel itibarıyla Eski Anadolu Türkçesindeki şeklini muhafaza etmektedir (Bk. Gülsevin 1997: 125-126). İlk ünlüsü metnimizde de düzdür; ancak sadece 1 örnekte yuvarlak ünlülü fiil tabanına yuvarlak ünlü ile bağlanmıştır:

-(y)IcAK: *çığır-ıcağ* 26b. 570, *dön-icek* 8b. 174, *gör-icek* 9b. 203, *kop-ıcağ* 30a. 651

-yucağ: *oğu-yucağ* 16a. 176

SONUÇ

Metnimizde geçen bir kısım kelime tabanı ve ek, Eski Anadolu Türkçesindeki uyumsuzluğu devam ettiren bir kısmı ise,

¹⁷ Gerek Eski Anadolu gerekse Orta Osmanlıca dönemine ait kimi eserde ek yer yer dudak uyumuna bağlanmıştır: *oğl+u*, *üst+ün+e* (KY s. 51), *gendüz+ü*, *var+un* (KG s. 85), *kul+un+ı* 5a.1, 3, *oğ+ün+ce* 36b.2, 46a.4, *uc+un+da* 45b.7, *üst+ün+e* 47b.7 (VN s. 41) vb. *Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ*'da ise ek, dudak uyumu açısından karışık bir hâl sergilemektedir. Yuvarlak ünlülü tabanlara düz, düz ünlülü tabanlara yuvarlak ünlülü olarak getirilebilmektedir: *bil-düg+i* 26a/1, *bölüg+i* 11b/3, *çoğ+ı* 16a/15, *söz+i* 13a/1; *ad+un+ı* 56a/1, *şekl+ün+i* 9a/3, *üzer+ün+e* 45b/9, *yir+ün+e* 12a/3 vb. (Özkan 2008: 489).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

uyum sürecine girmiştir. Yeni şekilleri uyuma tabi olan bu alternanslı ögeler şunlardır:

1. Kelime tabanları: *çekürge* (1 defa) ~ *çekirge* (1 defa), *degül* (3 defa) ~ *degil* (3 defa), *doğın-* (1 defa) ~ *toğın-* (1 defa) ~ *toğun-* (2 defa), *eksük* (1 defa) ~ *eksik* (1 defa), *içün* (18 defa) ~ *için* (1 defa), *oğu-* (2 defa) ~ *oğu-* (10 defa), *uyı-* (1 defa) ~ *uyu-* (1 defa).

2. Ekler

2.1. İşlek olan ekler

2.1.1. Yeterli miktarda yeni şekilleri olan ekler: *+IK* (79 defa) ~ *+IUK* (21 defa) isimden isim yapma eki, *+sIz* (12 defa) ~ *+süz* (4 defa) isimden isim yapma eki, *-I₄l-* (25 defa) ~ *-(I)l-* (2 defa) edilgenlik eki, *-(I₄)n-* (6 defa) ~ *-(I)n-* (7 defa) dönüşlülük eki, *-(I₄)ş-* (4 defa) ~ *-(I)ş-* (1 defa) işteşlik eki, *+(n)Uη* (213 defa) ~ *+(n)Iη* (31 defa) tamlayan eki, *+Um* (31 defa) ~ *+Im* (11 defa)/ *+ImUz* (14 defa) ~ *+Umlz* (3 defa) ~ *+ümüz* (3 defa) ~ *+imiz* (1 defa) teklik ve çokluk 1. şahıs iyelik ekleri, *+UηUz* (3 defa) ~ *+IηUz* (4 defa) çokluk 2. şahıs eki.

2.1.2. Yeterli miktarda yeni şekilleri olmayan ekler: *+IU* (33 defa) ~ *+II* (1 defa) isimden isim yapma eki, *-dUr-* (52 defa) ~ *-dIr-* (1 defa) ettirgenlik eki, *-(U)K* (26 defa) ~ *-(I)K* (3 defa) fiilden isim yapma eki, *-Ur-* (6 defa) ~ *-Ir-* (2 defa) ettirgenlik eki, *+(y)I* (196 defa) ~ *+u* (1 defa) belirtme hâli eki, *+(s)I(n)+* (996 defa) ~ *+ü(n)+* (3 defa) teklik 3. şahıs iyelik eki, *+üη* (13 defa) ~ *+iη* (3 defa) 2. teklik şahıs iyelik eki, *+sIz* (4 defa) ~ *+suz* (1 defa) çokluk 2. şahıs eki, *-Ur* (108 defa) ~ *-ır* geniş zaman 3. teklik şahıs eki, *-dUm* (56 defa) ~ *-dIm* (2 defa)/ *-dUK* (37 defa) ~ *-dIK* (2 defa) görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 1. şahıs ekleri, *-dUη* (12 defa) ~ *-dıη* (1 defa)/ *-dUηUz* (12 defa) ~ *-duğuz* (1 defa) ~ *-diğüz* (1 defa) görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri, *-(y)AIUm* (18 defa) ~ *-alum* (1 defa) istek 1. çokluk şahıs eki, *-Uη* (27 defa) ~ *-Iη* (2 defa) emir 2. çokluk şahıs eki, *+dUr* (341 defa) ~ *+dIr* (5 defa) bildirme eki, *-dUK* (48 defa) ~ *-dIK* (4 defa) sıfat-fiil eki, *-(y)IcAK* (6 defa) ~ *-yucak* (1 defa) zarf-fiil eki, *-yü* (17 defa) ~ *-I* (3 defa) zarf-fiil eki.

2.2. İşlek olmayan ekler: *+cuK+* (1 defa) ~ *+cik* (1 defa) isimden isim yapma eki, *-uçı* (1 defa) ~ *-ıcı* (1 defa) fiilden isim yapma eki, *-i-* (1 defa) ~ *-ü-* (1 defa) fiilden fiil yapma eki.

Eserde geçen birkaç yeni şekilli kelime tabanı ve ekte ise, düzleşme veya yuvarlaklaşma sonucunda, uyum aleyhine bir gelişme yaşanmıştır. Yeni şekilleri uyumu ihlal eden alternanslı ögeler ise, şunlardır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

1. Kelime tabanları: *biti* (27 defa) ~ *bitü* (1 defa), *çürü-* (2 defa) ~ *çürü-* (1 defa), *dürüş-* (4 defa) ~ *dürüş-* (1 defa), *kırtul-* (4 defa) ~ *kırtul-* (7 defa), *kuyruK+* (1 defa) ~ *kuyruK+* (1 defa), *tolun-* (1 defa) ~ *tolun-* (1 defa).

2. Ekler: +sUz isimden isim yapma eki, -(y)Icl fiilden isim yapma eki, -II- edilgenlik eki, +(U)m/ +(U)mUz teklik ve çokluk 1. şahıs iyelik ekleri, -(y)U zarf-fiil eki.

Görüldüğü üzere, Ahvâl-i Kıyâmet, dudak uyumu bakımından telif edildiği Orta Osmanlıca döneminin karakteristik bir temsilcisidir. Eserde hem eski hem de yeni şekiller bir arada kullanılmıştır. 18. yüzyıl sonlarında tam olarak gerçekleştiği kabul edilen bu uyumun Ahvâl-i Kıyâmet gibi geçiş devresine ait eserlerde birtakım düzensizlikler sergilemesi, gelişme açısından normal olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- ACARER, Emine (2009), *Hikâye-i Pâdişâh-ı Rûm (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- ARAT, R. Rahmeti (1951), "Atebetü'l-Hakayık'ta g ve ğ Seslerine Dâir", *TM*, IX, 1946-51, s. 65-73.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1986), *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- BRENDEMOEN, Bernt (1980), "Labial Ünlü Uyumunun Gelişmesi Üzerine Bâzı Notlar", *TM*, XIX, 1977-1979, s. 223-240.
- DEVELİ, Hayati (1995), *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK Yayınları, Ankara.
- DUMAN, Musa (2000), *Birgili Muhammed Efendi, Vasiyyet-nâme, Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım*, R Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1991), *Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer*, TDK Yayınları, Ankara (2. baskı).
- ERGİN, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

- GABAIN, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Çeviren: M. Akalın, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Güner-GÜLSEVİN, Selma (1993), *(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri Ve Kullanılışları, I. Fiilden İsim Yapan Ekler*, Malatya.
- GÜLSEVİN, Güner (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Güner-BOZ, Erdoğan (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- KARAÖZ, Ayşegül (2009), *Cabbar Kulu, Hikâye-i Veysel Karâni (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- KORKMAZ, Zeynep (1965), "Eski Anadolu Türkçesi'ndeki -van/-ven, -vuz/-vüz Kişi ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağzlarındaki Kalıntıları", *TDAY-Belleten 1964*, TDKYayınları, Ankara, s. 43-65.
- KORKMAZ Zeynep (1973), *Sadru'd-dîn Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, DTCF Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri Ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yayınları, Ankara.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1998), "Eski Osmanlıca", *Tarihi Türk Şiveleri*, TKAE Yayınları, Ankara (3. baskı).
- ÖNER, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZKAN, Abdurrahman (2008), "Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ İsimli Eserde Dudak Uyumu", *1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Isparta, s. 479-497.
- ÖZKAN, Mustafa (1995), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1996), "Bolsungül Tep Tediler", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, TDK Yayınları, s. 135-142.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- TİMURTAŞ, Faruk K. (1994), *Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- YILDIZ, Osman (2000), "Orta Türkçe Lehçeleri'nde Karşılaştırmalı İsim Çekim Ekleri ve Eski Anadolu Türkçesi'nin Yeri", *Dil Dergisi*, 88, s. 14-29.
- YILDIZ, Osman (2002), *Orta Osmanlıca Dönemine Ait Bir Dil Yedigârı: Ahvâl-i Kiyâmet, Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler*, Şûle Yayınları, İstanbul.

KISALTMALAR

- AD** (Ahmedî'nin Dili): AKALIN Mehmet (1994), "Ahmedî'nin Dili", *TDAY-Belleten 1989* TDK Yayınları, s. 9-153.
- ADD** (Ahmed-i Dâ'î Divanı): ÖZMEN Mehmet (2001), *Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin-Gramer-Tıpkı Basım)*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÇH** (Çarhname): MANSUROĞLU Mecdut (1956), *Ahmed Fakih, Çarhname*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- DK** (Dede Korkut Kitabı II): ERGİN Muharrem (1991), *Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer*, TDK Yayınları, Ankara (2. baskı).
- DN** (Danışmend-name): DEMİR Necati (2004), *Danışmend-name*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- EO** (Eski Osmanlıca): MANSUROĞLU Mecdut (1998), "Eski Osmanlıca", *Tarihi Türk Şiveleri*, TKAE Yayınları, Ankara (3. baskı).
- GT** (Gülistan Tercümesi): ÖZKAN Mustafa (1993), *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs, Gülistan Tercümesi, Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- KBD** (Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi): ERGİN Muharrem (1951), "Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi", *TDED*, IV/3, 30, s. 287-327.
- KG** (Kitab-ı Gunya): AKKUŞ Muzaffer (1995), *Kitab-ı Gunya, İnceleme-Metin-İndeks, Tıpkı Basım*, TDK Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- KY** (Kıssa-i Yûsuf): KARAHAN Leylâ (1994), *Erzurumlu Darîr, Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ), İnceleme-Metin-Dizin*, TDK Yayınları, Ankara.
- MF** (Miftâhu'l-Ferec): YILDIZ Osman (2003), *Cemâlî-i Karamanî, Miftâhu'l-Ferec, Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini*, C. I-IV, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, (Basılmamış) Doktora Tezi, Malatya.
- MN** (Miftâhu'n-Nücûm): YILDIZ Osman (2002), "Miftâhu'n-Nücûm ve Dil Özellikleri", *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, 292, s. 11-19.
- MZB** (Marzubân-nâme Tercümesi): KORMAZ Zeynep (1973), *Sadru'd-dîn Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, DTCF Yayınları, Ankara.
- SV** (Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri): MANSUROĞLU Mecdut (1958), *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ŞC** (Şeyhi ve Çağdaşlarının Eserleri Üzerinde Gramer Araştırmaları): TİMURTAŞ Faruk K. (1988), "Şeyhi ve Çağdaşlarının Eserleri Üzerinde Gramer Araştırmaları I, Ses Bilgisi", *TDAY-Belleten 1960*, TDK Yayınları Ankara (2. baskı), s. 95-144.
- TE** (Tezkiretü'l-Evliyâ): OLCAY Selahâhattin (1965), *Ebu'l-Leys Semerkandî, Tezkiretü'l-Evliyâ (Tercümesi), İnceleme-Metin-İndeks*, DTCF Yayınları, Ankara.
- TİKT** (Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi): YELTEN Muhammet (1998), *Şirvanlı Mahmud, Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, TDK Yayınları, Ankara.
- VN** (Vasiyyet-name): DUMAN Musa (2000), *Birgili Muhammed Efendi, Vasiyyet-nâme, Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım*, R Yayınları, İstanbul.
- YZ** (Yûsuf u Zelîhâ): YILDIZ Osman (2008), *Şeyyâd Hamza, Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf), Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*